

923.1593
Q227W

หนังสืออ้างอิง ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

นักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เลขที่ ๕๐ ถนนราชดำเนิน กรุงเทพมหานคร โทร. ๓๐๒๑๕๗๕. ๓๐๒๕๐๐๐

ห้อง ขจร สุขพานิช

923.1593
๑ 227 น

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถนนวิภาวดี ๒๒ พระโขนง กรุงเทพมหานคร โทร. ๒๐๐-๔๗๕ ๒๐๐-๕๐๐

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสวยราชย์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงเรียบเรียงมูลเกล้า ฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
ครุฑน้อย

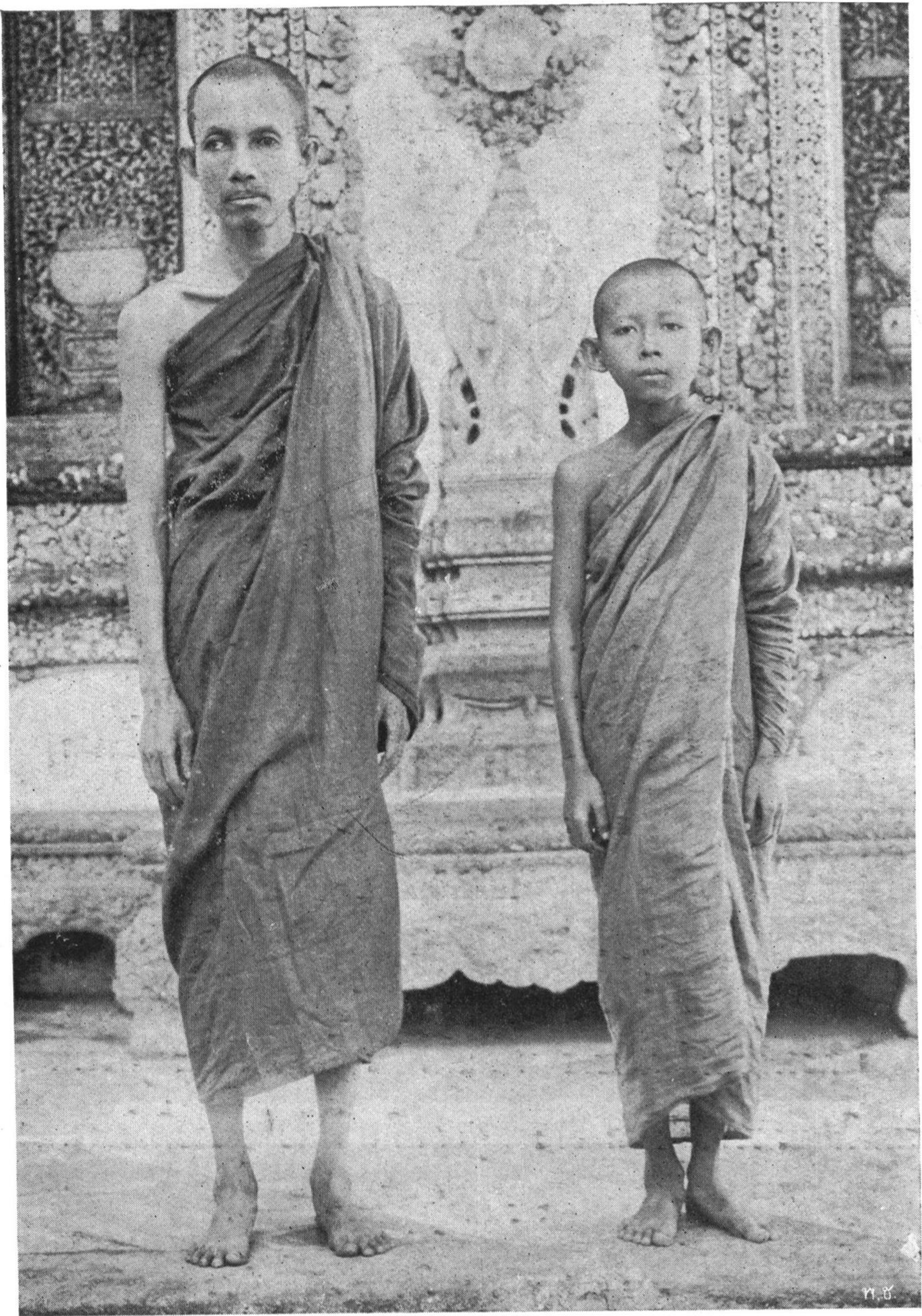
ณ วันที่ ๓๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

84631

25 พ.ค. 2524

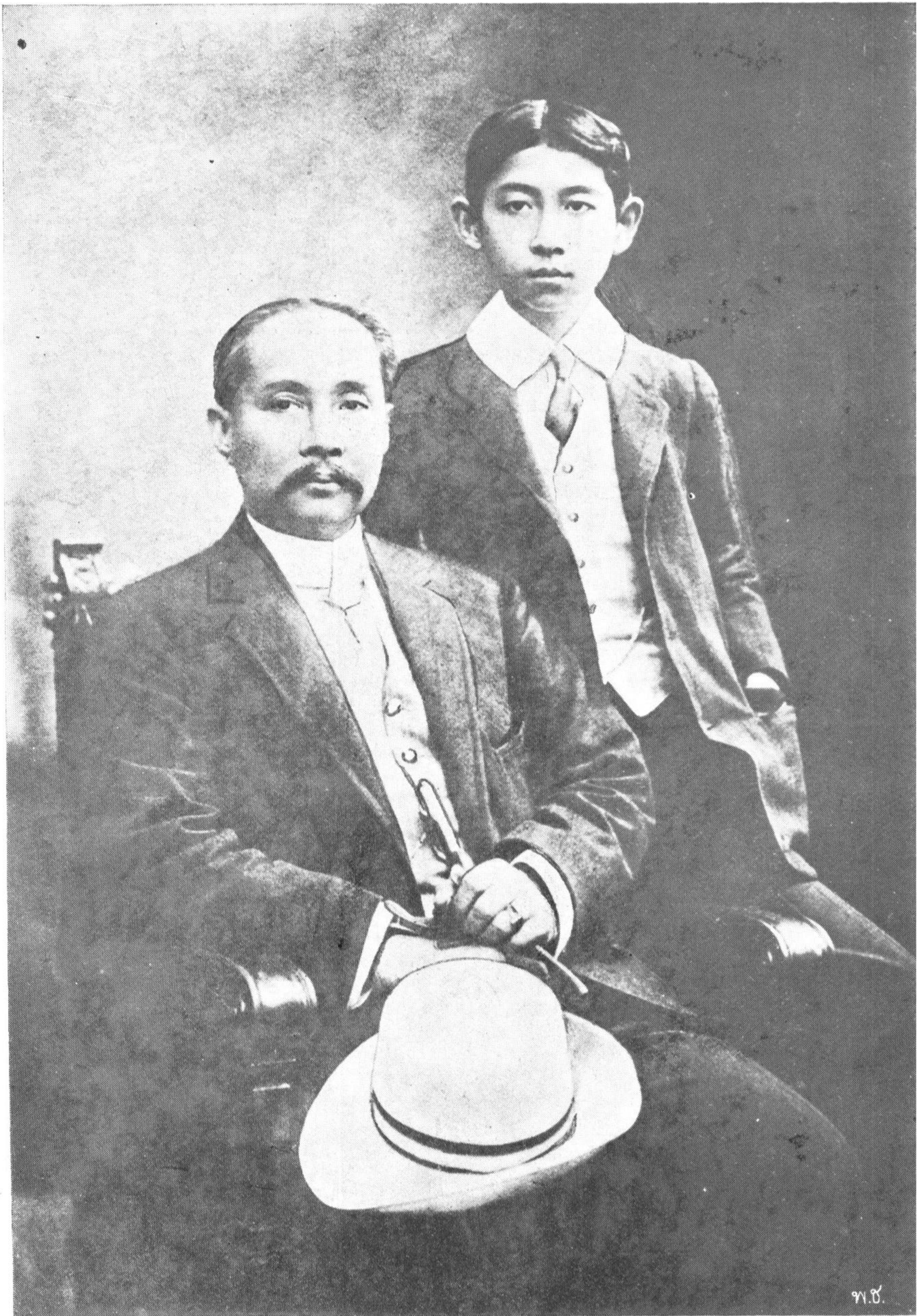
ห้อง ขจร สุขพานิช

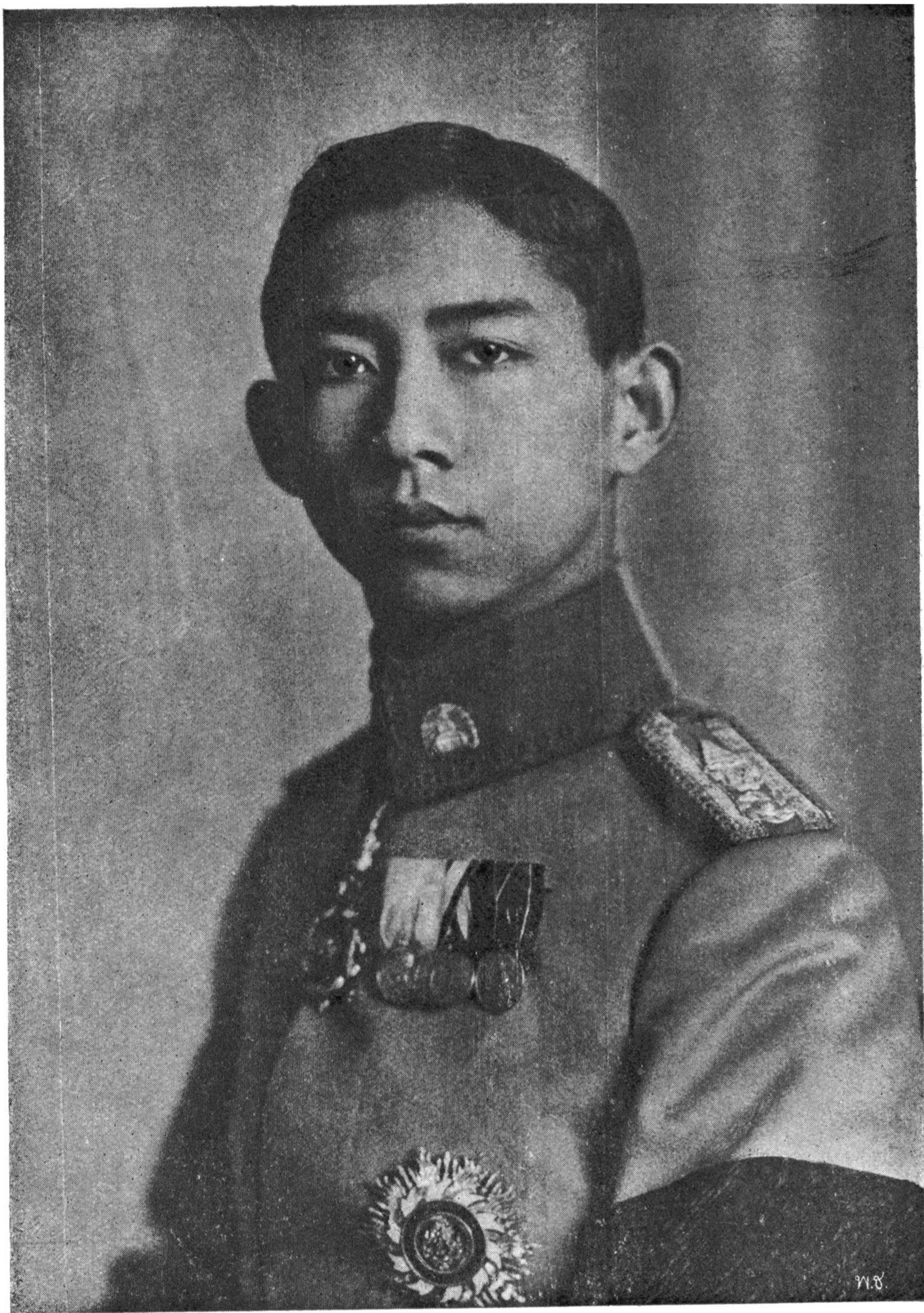
พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงผนวช
เป็นสามเณร ฉายกับสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส
เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๑๔ พรรษา

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อแรกเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ฉายเมื่อปีมะเส็ง
พ.ศ. ๒๔๔๘ พระชันษา ๑๕ พรรษา

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนสงขลานครินทร์
ฉายกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุโรป
เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๑๗ พรรษา

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อเป็นนายร้อยตรีทหารบก ฉายเมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๕๑
พระชันษา ๑๘ พรรษา

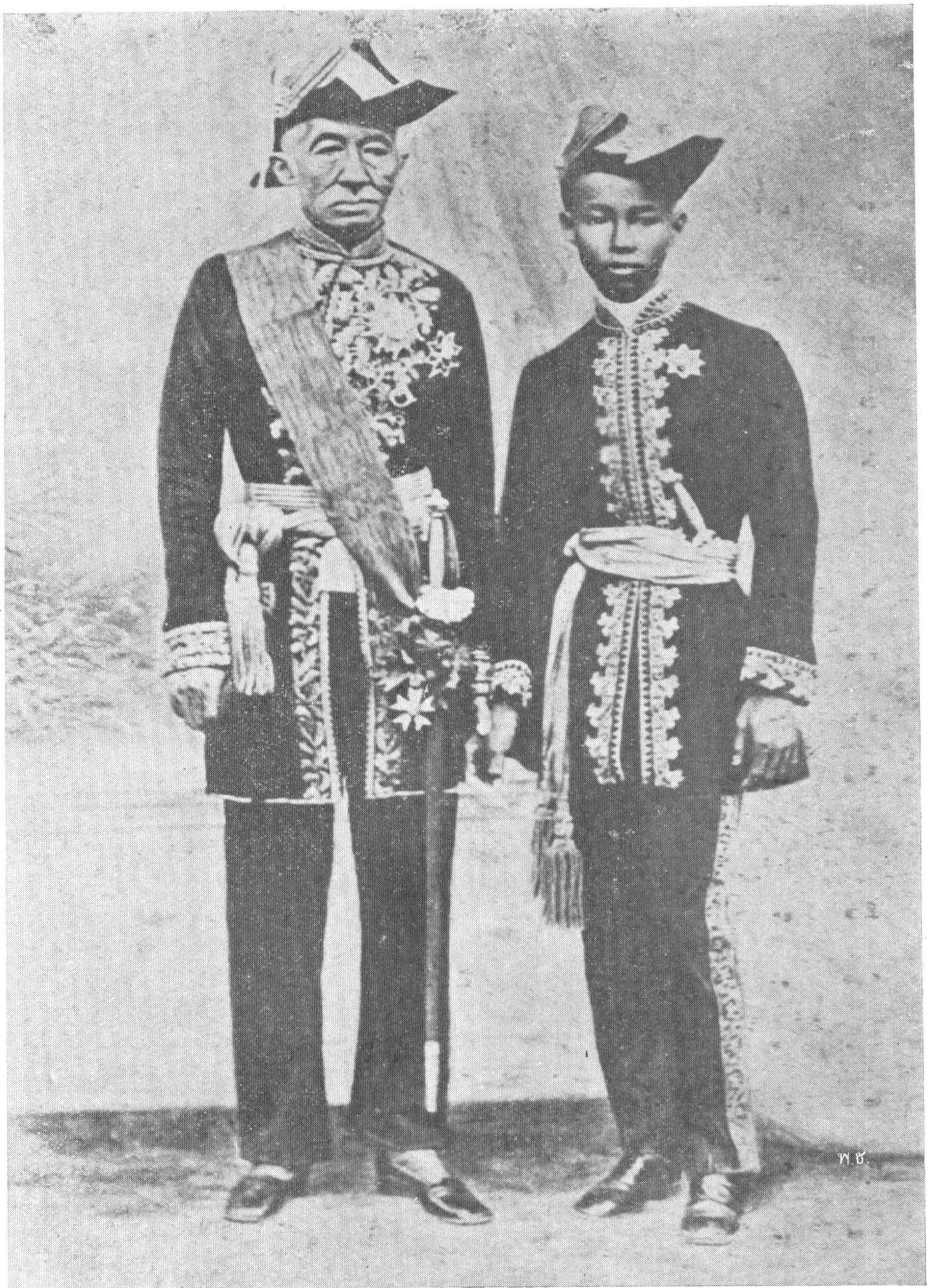

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อเป็นนายเรือตราชนาวี นายเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๕๔
พระชันษา ๒๑ พรรษา

สารบาญ

พระบรมราชดัมภพ	หน้า	๑
พระบรมราชโสดิทรานุชา	„	๒
พระตำหนักเดิมที่เสด็จประทับฝ่ายใน	„	๓
เรื่องรถพระที่นั่งดัม	„	๔
ทรงศึกษาวิชาการ	„	๔
ดัมเด็จพระเทพศิรินทรดัมรรคต	„	๕
เดิมพระนามเจ้าฟ้า	„	๖
กระบวนแห่และคู่เคียง	„	๑๐
ประกาศเดิมพระนามเจ้าฟ้า	„	๑๒
พระราชทานเครื่องยศ	„	๑๔
ประเพณีพระราชทานพระดัมพรณบัฏเดิมพระนาม เจ้าฟ้าและดัมดงดัม	„	๑๕
เรื่องครุฬร้งมาด้อมหนึ่งด้อมพระเจ้าดุกเชอ	„	๑๖
โสดัม	„	๑๗
เหตุการณ์เมื่อพระบาทดัมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดัมรรคต	„	๑๘
ทรงผนวชดัมณเณร	„	๒๑
เจ้านายทรงกระบี่กระบองดัมโกช	„	๒๒
เสด็จไปประทับอยู่วัดบวรนิเวศ	„	๒๓
ถวายเทศน์มหาชาติกัณฐ์ดัมกรบรรมักระจาดใหญ่	„	๒๓

เสด็จไปบูชาพระปฐมเจดีย์	หน้า	๒๔
เสด็จไปเมืองพิษณุโลก	„	๒๕
ตามนวลลำนเณร	„	๒๗
เสด็จประทับพระตำหนักสวนกุหลาบ	„	๒๘
เดือนกรมเจ้านาย	„	๒๙
ประกาศเดือนกรม	„	๓๓
ทรงบัญชาการกรมต่าง ๆ	„	๓๔
สร้างพระราชวังสราญรมย์	„	๓๔
รหัสเหตุเรื่องเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์	„	๓๕
จดหมายเหตุทำนายรัชทายาทของเซอร์แฮร์รีออก	„	๓๖
ฝรั่งเค็ดถวายกระบี่	„	๓๗
ทูตฝรั่งเค็ดเฝ้า	„	๓๘
อธิบายพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว		
เรื่องรัชทายาท	„	๔๐
สโมสรที่ตำหนักแพสวนกุหลาบ	„	๔๒
พระราชธิดาก่อนด้วยราชย์	„	๔๔

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
นายกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษา ๑๖ พรรษา

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนางเชอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ ซึ่งปรากฏพระนามโดยพระเกียรติยศต่อมา ว่าสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์เสด็จสมภพเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแมจุลศักราช (๑) จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ เทียบประเพณีทางสุริยคติ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน คฤศตศักราช ๑๘๕๓ พระองค์มีพระกนิษฐาร่วมสมเด็จพระบรมราชินี ๓ พระองค์ คือ

(๑) ในปณตเบญจศกนั้น ข้างต้นปีฝนแล้ง ครนเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ ข้างเดือนที่ได้เป็นปฐมในรัชกาลที่ ๔ คือพระพิมลรัตนกิริณีมาถึงกรุงเทพฯ ๗ ต่อมาถึงเดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสมภพ และเมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้นฝนห่าใหญ่ตกอยู่ ๓ วันถึงน่านอง ตั้งแต่นั้นฝนก็ตกบริบูรณ์ ต้นข้าวในนาบนนกกพันนทราย ด้วยเหตุนี้จึงบอกกันว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระพิมลรัตนกิริณีเป็นศิริในการพิชิตพยุคนดาตฺร ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ นั้นถ้าฝนแล้งถึงต้องทำพิธีพยุคนดาตฺร ก็โปรดให้แต่งพระพิมลรัตนกิริณีด้วยเครื่องศาวภรณ์ออกยืนแทน และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในการพิชิตด้วยทุกครั้ง

๑ ส้มเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ประสูติเมื่อ
ณวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน) ปีเถาะ
ฉศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ ขึ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะแม จุลศักราช
๑๒๒๕ พ.ศ. ๒๔๐๖ มาในรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระนามพระอัสสรีเป็นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์ พระองค์หนึ่ง

๒ ส้มเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ประสูติเมื่อ
ณวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๑๔ มกราคม) ปี
มะโรง จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมหลวงฯ แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์
ขึ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ (ตรงกับ
วันที่ ๑๑ เมษายน) ปีชวดโทศก จุลศักราช ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓
พระองค์หนึ่ง

๓ ส้มเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ประสูติ
ณวันพุธ เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๑๓ มกราคม) ปีมะแม
เอกศก จุลศักราช ๑๒๒๑ พ.ศ. ๒๔๐๒ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ
กรมพระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ เสด็จพระเกียรติยศ
เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ครั้นถึงรัชกาล
ปัจจุบันทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศา

กฤษฎา ๙ เล่มที่ ๑๗๓ ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓
พระองค์หนึ่ง

พระตำหนักเดิมอันเป็นมณฑลสถานที่พระบรมราชดมภพ และที่
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งประทับอยู่ฝ่ายใน อยู่ตรงที่
สร้างพระที่นั่งมณฑลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งดมมคติเทวราชอุปบัติและท้อง
พระโรงกลางข้างหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาททุกวันนี้ พระตำหนักนี้ เดิม
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขนถวยเป็นที่ประทับ
ของดมเด็จพระศรีสุลาลัย พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ครั้นดมเด็จพระ
ศรีสุลาลัยสวรรคตแล้ว จึงพระราชทานแด่พระเจ้าลูกเธอ พระองค์
เจ้าหญิงดม่อม^(๑) อันเป็นพระกนิษฐภคินีร่วมเจ้าจอมมารดาภิเษกหมื่น
มาตยาพิทักษ์ ด้วยเจ้าจอมมารดาทพยเป็นพระญาติวงศ์ของดมเด็จพระ
ศรีสุลาลัย ๗ ได้ทรงบำรุงเลี้ยงพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๒ พระองค์นั้นมาแต่
ยังทรงพระเยาว์ ครั้นกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์^(๒)สิ้นพระชนม์ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้รับบรรดาพระโอรสธิดา
ซึ่งล้วนแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่ทั้งนั้นเข้าไปทรงทำนุบำรุงเลี้ยงไว้ในพระบรม
มหาราชวัง อยู่ที่พระตำหนักเดิมอันเรียกกันในเวลานั้นว่าพระตำหนักคักกับ
พระองค์เจ้าดม่อมโดยมาก แต่ดมเด็จพระบรมราชชนนีของดมเด็จพระเจ้า

(๑) ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นดมเด็จพระยาสุตาวัตน
ราชประยูร

(๒) ทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นดมเด็จพระมาตามหยก ใน
รัชกาลที่ ๕

อยู่หัวรัชกาลที่ ๕ นั้น พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุตรี^(๑) ทรงรับทำนุบำรุงอีกชั้นหนึ่ง ด้วยพระองค์เจ้าบุตรีเป็นพระราชธิดาพระองค์น้อย ได้ทรงรับหน้าที่ราชูปฐากในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดมเด็จพระบรมราชชนนี ฯ จึงได้เสด็จขึ้นไปช่วยรับหน้าที่ทำการอุปฐากสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้พระราชทานพระนามว่า “รำเพย” เพราะถวายอย่างนพัตถกพระราชธิดา คัย พระองค์ทรงปฏิบัติสมเด็จพระอัยกาธิราชมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๓ มาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อได้เป็นพระนางเธอ ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีรับสั่งให้เสด็จมาประทับที่พระตำหนักตึก และต่อมาโปรดให้สร้างพระที่นั่งสัตตตภิรมย์เป็นที่เสด็จไปประทับในบริเวณพระตำหนักนั้น^(๒) องค์ ๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชปิโยรสของสมเด็จพระบรมชนกนาถมาแต่ทรงพระเยาว์ โปรดให้เสด็จอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์เสมอ ถึงแม้เวลาเสด็จประพาสหัวเมือง จะเป็นทางไกลหรือใกล้ก็โปรดให้ไปโดยเสด็จทุกครั้ง ครั้งหนึ่งเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๙ เวลานั้นพระชันษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ๔ ปี สมเด็จพระบรมชนกนาถพาไปทรงรถเกิดเหตุรถพระที่นั่งล้มถึงต้องบาดเจ็บ

(๑) ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงวรเดรัจฉา ในรัชกาลที่ ๕

(๒) พระที่นั่งสัตตตภิรมย์นี้ ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงสร้างวัดราชบพิธ โปรดให้รื้อไปปลูกถวายเป็นตำหนักเจ้าอาวาส (หลังทางริมคลอง) ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเล่าเรื่องในพระราชหัตถเลขา ถึงทูตไทยที่ไปประเทศอังกฤษ ดังนี้

เมื่อวันอังคาร ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ (ปีมะโรงอิศรศก พ.ศ. ๒๓๙๙) เวลาเย็นมีเหตุบังเกิดขึ้นเป็นที่ตกใจมากในพระบรมมหาราชวังนี้ เวลาบ่ายวันนั้นข้าออกไปดูนาที่ท้องสนามหลวง ข้าออกมาออกไป แต่ถูกข้า ๔ คน ยิงยาวลักษณะ ทักษิณชา โสมาวดี ชายจุฬาลงกรณ์ ไปบนรถที่ข้าเคยขี่ (๑) ครั้นไปถึงที่ท้องสนามหลวง ลงดูนาดูสวนที่นั้นแล้ว เมื่อกลับมาตัวข้าไป ขนรถกับถูก ๔ คนด้วยกัน ขนรถกลับเข้ามาแล้วหาได้เข้าประตูวิเศษไชยศรี ไม่ เคยลงไปดูการที่โรงทานนอก (๒) และดูการที่บ่อมอินทรีรังสรรค์จะก่อแท่นเป็นที่ยิงปืน ไปหยุดอยู่ที่โน่นนานจนเย็นจนค่ำ ข้าขนรถกลับมา ถูกข้า ๔ คนนั่งบนที่นั่งเต็มหมดจนไม่มีที่นั่ง ข้าเอาช้างหลังยืนเบาะเท่าทั้งสอง ยืนพนักหน้ารถนั่งดอยมา เพราะเข้าของเล็ก ๆ น้อย ๆ ถูก ๔ คนหาประทุก มาเต็มขานหน้ารถไม่มีที่นั่งยืน และทางที่ไปนั้นมีแต่จะชักรถเดียวข้างขวา อย่างเดียว ไม่มีทางที่จะชักรถเดียวข้างซ้าย เพราะฉะนั้นถ้าถอยข้างซ้าย ข้างขวา ด้วยด้ายที่เย็บหนังแถบด้ายถอยที่คล้องเหนี่ยวประวีนที่ปาก บังเหียนมาข้างซ้ายนั้นเบียดยุบแล้วหามิใครดึงเกดไม่ ข้าก็ไม่รู้เลย เมื่อรถตรงเข้ามาตามถนนประตูวิเศษไชยศรี มาเร็วเข้ามาตามตรง ข้า ถอดด้ายถอยรวบเข้าทั้งสองด้ายมือเดียวหนึ่งวงไว้เบา ๆ ครั้นกระบวนมาถึง ที่ทางเดียวจะไปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พวกทหารแห่เดียวเข้าไปข้างนั้น

(๑) เป็นรถอย่าง ๒ ล้อมีประทุนพับได้

(๒) โรงทานนั้นอยู่ตรงหอธรรมสังเวชเดียวกัน

แล้วยืนอยู่ตามเคย ครั้นรถมาถึงมุมทิมดังซึกเป่าแตรก็ถกตองตามเคย
 ม้าก็กระโจกวิ่งหนักเข้า ข้าเห็นกระโจกนั้นก็กลัวดูกนั้นบนรถจะคะมำลง จึง
 ระวังล่อพร้อมกันทั้งสองสายรวบอยู่ในมือเดี๋ยวนั้นแรงหนักเข้ามา ม้า
 ก็เคียวเตี้ยงเฉไปข้างซ้ายไม่รอช้าดังประสงค์ เพราะล่อหนักไปข้างซ้าย
 ซ้ายเดียว ข้างขวาขาดเฉยแล้ว ข้าหาเห็นไม่ ด้วยหนึ่งยังเกี่ยวอยู่ ข้า
 เห็นม้าเคียวเฉือนไปผิดทางข้างซ้าย จึงแก้มึงเหียนข้างขวาชักหนักมา
 สายเดียว ปลายสายแถบก็หลุดออกมา ข้าเห็นแล้ว ก็ร้องให้คนช่วย
 ก็ไม่มีใครช่วยทัน ข้างรถก็กระทบกับแท่นปากกลางคันไชยพฤษณ์เดชะ
 ล้อม กงข้างซ้ายก็บินชนไปบนแท่นก่อด้วยอิฐ หลังคาประทุนรถกระทบ
 ปลายรวบล้มเทมาข้างซ้าย ข้าก็สิ้นที่พึ่งเพราะล่อขาดเฉยแล้ว ไม่รู้ที่จะ
 ทำอย่างไร ตัวข้าก็นั่งตอยนิกแก้ตัวไม่ทัน พลัดตกหกคะเด้งลงมากับทั้ง
 ลูก ๕ คน ตัวข้าก็ถูกรถจะทับตายเอาชีวิตรอดไว้ รถจึงทับได้ที่ตะคากข้างขวา
 แต่แขนซ้ายนั้นตัวทับลงไปยกขึ้นไม่ได้ รถทับข้างขวากดลงไปกับอิฐเดี๋ยวกไป
 แขนซ้ายและตะคากก็ถลอกซ้ำชอก เป็นแผลเจ็บหลายแห่ง แต่ตะคากข้าง
 ขวาซ้ายบวมห่อโด้หิด กับชายโครงขวานั้นได้มาดีพลัดตกทับลงจึงเจ็บซ้ำ
 ยอดเลียดไป แต่ลูก ๕ คนที่ตกลงมาด้วยกันนั้น ชายจุฬาดงกรณศรัษะแตก
 ล้ามแห่งแต่น้อย ดาวแห่งฟกบวมบ้าง ยิ่งเยาวดกษณเท่าเค็ดดห้อยยื่น
 ในเวदानั้นไม่ได้ ขัดยอกที่สันหลังด้วยแค้นแผลเล็กน้อย ได้มาดีก็มีแผล
 บ้าง หลังบวมแห่งหนึ่ง แต่ทกษณชามวยมากจะเป็นอะไรที่บ่งก็สังเกต
 ไม่ได้ หลังเท้าขวาดีกยับเยินโด้หิดตกมากทีเดียว ขณะนั้นลูกก็ร้องไห้
 ทั่วทั้ง ๕ คน แต่เดชะบุญคุณเทวดาช่วย ม้าก็หยุดไม่วิ่งไป คนวิ่งตาม

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สันนิษฐานว่าฉายเมื่อใกล้กับงานทรงรับพระสุพรรณบัฏ
เมื่อประกาศ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๕ พรรษา

ช่วยยกกรรที่ล้มขึ้นได้ ข้าก็ลุกขึ้นวิ่งมาได้ในขณะนั้น ถูก ๔ คนก็มีคนมา
อุ้มขึ้นได้ แต่ทักก็ชันชานอาการน่ากลัวมาก โดहितไหลไม่หยุดสักชั่ว
ท่อนึง ต้องแก้ไข แต่หม่อว่ากระดูกไม่แตก เป็นแต่เนื้อเหวบกเหวบไป
ในกลางคืนวันนั้นให้รักให้กระดูกตัวฉันไป แต่แก้ไขมากก็ค่อยยังชั่วขึ้น แต่
ยิ่งเยาวยดึกชันนั้นเอาน้ำมันนวดก็หายแล้ว ได้มาดื่มน้ำเย็นออกมาในเวด
กลางคืนเป็นแต่เสมหะไม่มีโลหิต ให้กินยาที่หายเป็นปกติแล้ว ชาย
จุพาดงกรณเป็นแต่หัวแตกสามแห่งแผลเล็ก ๆ แต่ตัวชานบ้วยบ้าง
ที่ตะคากขวามวมซ้ำห่อโลหิตแห่งหนึ่ง ชายโครงขวายอกเล็กน้อยไปแห่งหนึ่ง
แต่แขนซ้ายซ้ายสับซ้ายข้างลงดินเป็นแผลซ้ำบ้างถลอกบ้างหลายแห่ง แต่
มีแผลใหญ่สองแผลซ้ำมาก เดียวนี้เป็นบุพโพขาวคันไหล แต่ค่อยยังชั่ว
แล้วไม่เป็นอะไร ในเหตุอันนี้ข้ากลัวคนจะตื่นไปต่าง ๆ ก็ไม่ได้บอกบ้วย
ออกมาตามเวดเล่มออกทุกวัน และให้มึงงานทำบุญสวดมนต์ถวายพระสงฆ์
ห่อพระพุทธรูปมีตะคอน ข้าก็ฟังสวดมนต์ไปถวายพระสงฆ์ และดูตะคอน
ตามปกติไม่ได้บอกบ้วย แผลหลายแผลก็ได้เลื้อยชอนเลื้อย หน้าตาและหัว
คืออยู่แล้ว และเดินได้อยู่แล้วก็ไม่เป็นอะไรดอก.

พอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญชันก็ได้
รับหน้าที่เป็นราชูปฐากและทรงใช้สอยการงานต่างพระเนตรพระกรรณมา
จนตลอดรัชกาลที่ ๔ ส่วนการที่ทรงศึกษาวิชาการทั้งปวงนั้น เมื่อทรง
เจริญพระชันษาสมควรแก่การศึกษาอักษรสมัย ได้ทรงเริ่มเรียนในด้านนัก
พระเจ้านครหลวงศรีอยุธยา พระองค์เจ้าบุตรี อันเป็นขัตติยราชานารี ทรงรอบ
รู้ทั้งอักษรสมัยและโบราณราชประเพณีเป็นปฐมาจารย์ และทรงศึกษา

วิชาต่างๆ ตามซึ่งนับถือกันในสมัยนั้น ว่าสมควรแก่พระราชกุมารทุกอย่าง
เป็นต้นว่าภาษาบาลี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
ให้หลวงราชาภิรมย์ (เปี่ยม เมื่อบวชได้เป็นพระครูวินัยธร ถานานุกรมใน
พระองค์)^(๑) กรมราชบัณฑิตย เป็นพระอาจารย์ เล็ดจ้อออกไปทรงศึกษา
ที่หอพระมนเทียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นเวลา วิชาปืนไฟ
ทรงศึกษาในสำนักพระยาอภัยศรีเพ็ญ (ศรี) วิชามวยปล้ำ กระบี่
กระบอง ทรงศึกษาต่อหลวงมดโยชานุโยค (รุ่ง) วิชาอศฺวกรรม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครอบพระราชทาน แล้ว
โปรดเกล้าให้ทรงศึกษาในสำนักหม่อมเจ้าสิงหนาท^(๒) ในกรมพระพิทักษ์
เทเวศร์ต่อมา คชกรรม ทรงศึกษา (เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
แล้ว) ในสำนักสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ แต่ส่วนวิชา
รัฐประศาสตร์ราชประเพณีและ โบราณคดีทั้งปวงนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราโชวาทฝึกสอนเองตลอดมา.

ถึงปีระกาตรีศก จตุศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔ สมเด็จพระชนนี
ทรงประชวร สวรรคตเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลานั้น
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญพระชนมายุได้ ๙ พรรษา

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนเป็นพระ
ยาปริยัติธรรมธาดา

(๒) ทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุณศักดิ์ในรัชกาล
ที่ ๕

๓
แต่ในพระองค์เจ้าดมมกัทรงอุปการะทำนุบำรุงแทนสมเด็จพระชนนีสืบมา
ตลอดจนถึงเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกไป
ประทับข้างฝ่ายหน้า พระองค์ก็เสด็จออกไปอยู่ด้วย.

ในปีระกาตรีศกนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญ
พระชันษาถึงกำหนดรับพระสุพรรณบัฏ เสด็จพระนามตามจารึกเจ้าฟ้าใน
โบราณราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้
ตั้งการพระราชพิธีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๔
แรม ๕ ค่ำ มีกระบวนแห่อย่างแห่ได้กัณฑ์กระบวนใหญ่ ตั้งแต่พระราช
มนเทียรข้างในออกประตูราชตำราญ เสด็จกระบวนตามถนนริมกำแพง
พระบรมมหาราชวังมาจนประตูวิเศษไชยศรี เสด็จเข้าประตูพิมานไชยศรี
ไปยังพระมหาปราสาททรงสดับพระสงฆ์สวดพระปริต^(๑) กระบวนแห่ครั้งนั้น
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่งไว้ว่า
บรรดาข้าราชบริพารเป็นคู่เคียง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จ
สดับราชการผู้ใหญ่ในตระกูลซึ่งบรรพบุรุษได้เคยเป็นคู่เคียงครั้งพระองค์
ทรงรับพระสุพรรณบัฏเมื่อในรัชกาลที่ ๒ โดยมาก คือ

(๑) ในเทศนาบุรพทิศานมัตถธรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
ว่าสวดมนต์ ๓ วัน แต่ในพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า
สวดวันเดียว งานนี้คิดงานได้กัณฑ์พระเจ้าลูกเธออยู่ก่อน เห็นเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ลงวันคืนแน่นอน ข้าพเจ้าจึงอนุมัตตาม

คู่ที่ ๕

๙ พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์) บุตรสืมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ซึ่งได้เคยเป็นคู่เคียงเมื่อเป็นที่พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก

๑๐ พระยาประจักษ์พ บุตรเจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งได้เคยเป็นคู่เคียง

คู่ที่ ๖

๑๑ พระยาโบราณบุรานุรักษ์ (ผิง ภมรสุนทร) ราชนิกุล

๑๒ พระยาวิจิตรสรไกร (กล่อม ณนกร) บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งได้เคยเป็นคู่เคียง

ครั้นณวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำเวลาเช้าแห่งเด็จจมายังพระมหาปราสาท ครั้นได้พระฤกษ์เด็จจสู่ที่ตรง ทรงเครื่องแล้วเด็จจประทับบัลลังก์ในทึมณฑลพิธิ จึงพระศรีสุนทรโวหารเจ้ากรมพระอาลักษณ์อ่านประกาศพระบรมราชโองการ มีคำประกาศดังนี้.

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๐๔ พรรษา
 ดุศักราช ๑๒๒๓ บัตยุบันกาลกุฎฐังวัจจรมคุณมาศ กาดบักษณัฐยติถิ
 ศุกรวาร บริเนทกาดกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ฯลฯ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าชาย
 พระองค์ใหญ่ เมื่อเวลาประสูติใหม่ท่านเสนาบดีทั้งปวงได้พร้อมกันกราบ
 ทูลขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างโบราณ

ราชประเพณีไว้ไม่ให้เสื่อมศูนย์^(๑) แต่ยังหาได้พระราชทานพระสุพรรณบัฏ
จารึกพระนามไม่ ครั้นจึงมีพระบรมราชโองการมาพระบัณฑูรสุรสิง
หนาท ดำรัสสั่งให้เลื่อนเฉลิมพระนามพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่
นั้น ให้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาเธอเจ้าฟ้า มีพระนามตามจารึกในพระ
สุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทร
เทพยมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตร ศิริวัฒนราช
กุมาร และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมมีนามกรมว่า กรมหมื่นพิฆเนศวรสุร
สังกาศ ได้ทรงศักดินา ๔๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอเจ้าฟ้า ขอบอาราธนาเทพยดา ผู้มีมเหศวรศักดิ์อันประเสริฐ
ซึ่งสถิตดำรงอยู่ในภูมิพฤษภอากาศ กาญจนรัตนพิमानทั่วทุกแห่งเหล่า
เป็นอาทิ คือเทพยอันทรงนามสยามเทวาธิราช ซึ่งเป็นอธิบดีได้บริรักษ์
บำรุงกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยานี และเทพยเจ้า
ผู้อภิบาลรักษานพดลเศวตฉัตร ศิริรัตนราชวโรหิตวரிய และเทพยอัน

(๑) พระราชโอรสธิดาซึ่งพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าย่อมเป็นเจ้าฟ้า
ตามราชประเพณีมีมาแต่โบราณ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงอ้างถึงเสนาบดีกราบทูลขอให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นเจ้าฟ้าเช่นนั้น ด้วยฐานะของเจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ ย่อมเนื่องถึง
ที่จะเป็นรัชทายาท เวลานี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระ
ชนม์อยู่ ดังนั้นฐานว่าเพราะทรงเกรงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เข้าพระหฤทัยผิด จึงไม่ทรงยกย่องโดยตำแหน่งพระองค์เอง

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สันนิษฐานว่าฉายเมื่อใกล้กับงานทรงรับพระสุพรรณบัฏ
เมื่อประกาศ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๕ พรรษา

รักษารัตนบัลลังก์พระที่นั่งบรมอศันใหญ่ใน พระราชนิเวศน์บรม
มหาสถานทุกตำบล ทั้งเทพยเจ้าอื่น ๆ ผู้มีทิพยานุภาพมหิทธีฤทธิ์ ถึง
สถิตในภูมิดำเนินาแนวพฤษภบรรพตอากาศพิมาน ทุกสถานทั่วพระราช
อาณาจักร บรรดาซึ่งมีไมตรีจิตต์ได้เฝ้าอุปัฏฐากพระบรมราชวงศ์นั้นสืบมา
จนกาลบัดนี้ จึงได้ทำนุบำรุงรักษาสืบต่อเจ้าพระเจ้านุญาเชอพระองค์นี้ ให้
ทรงเจริญพระพุทธานุภาพพระรัตนตรัยพระญาณ ศิริสวัสดิพิพัฒนามงคล
เกียรติยศอิสริยยศกิตติเดชาภาพทุกประการ ทำราชการสนองพระเดชพระ
คุณโดยสมควรแก่ความเป็นในพระราชตระกูลอันสูงศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์
นี้ ขอให้พระเกียรติคุณอดุลยยศปรากฏไปสิ้นกาลนาน เทอญ.

อนึ่งเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้า
ต่างกรมพระองค์หนึ่งแล้วดังนี้

ให้ทรงตั้ง เจ้ากรม เป็นหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ ถือศักดินา ๘๐๐

ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เป็นหมื่นวรราชบุตราชรักษ์ ถือศักดินา ๖๐๐

ให้ทรงตั้งสมุหบาญชี เป็นหมื่นอนุรักษพลสังขยา ถือศักดินา ๓๐๐

ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งทั้งสามนี้ ทำราชการสนองพระเดชพระคุณ

โดยผดุงสวัสดิ์ทุกประการ เทอญ.

เมื่ออาลักษณ์อ่านประกาศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระราชทานอภิเษกด้วยน้ำพระมหาสังข์และทรงเจิมแล้ว จึง
พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนาม และพระราชทานเครื่องยศทอง
คำลงยาราชาวดีอย่างเจ้าฟ้าต่างกรมอันเป็นพระอัครราชโอรส คือพานพระ
ศรี พระเต้าน้ำพระสุพรรณศรีกับพระมาดากับเครื่องทรงอย่างเทศ นอก

จากนั้นมิชของพระขวัญ ซึ่งพระราชทานเป็นตั้งพิเศษครั้งนั้น คือพระสังวาท
พระนพองค์น้อย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เคยพระ
ราชทาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเป็นจอมพลไป
เตรียมสู้พม่าที่เมืองกาญจนบุรี ๑ พระขำมรงค์นพเก้าเครื่องต้น ๑ พระแสง
กระบี่ทรงเดิม เครื่องทองดงยาราชาดคีร์ษะนาคนันปรุ เรียกกันว่ากระบี่
อิเหนา ๑ พระแสงกันหยันผกทองดงยาราชาดคี ๑ พระวอประเวศวังของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเมื่อยังเป็นกรม ๑ แด้วเสด็จลง
มาแต่งพระองค์ที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ ทรงฉลองพระองค์กับพระมาตา
สำหรับยศซึ่งได้พระราชทาน และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระมหาสังวาทนพรัตนราชวรารณเครื่อง
ต้นทรงเฉียงซ้าย ทรงพระสังวาทเพชรของเดิมเฉียงขวา เหน็บพระแสงกัน
หยันซึ่งได้พระราชทาน แห่กับคั่นเข้าพระราชวังขึ้นใน ครั้นเวลาบ่าย
แต่งพระองค์ทรงเครื่องต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
ราชทานพระมงกุฎดอกไม้อีก และพระแสงตรีเพชรให้ทรงเหน็บ^(๑) แห่
มาสมโภชและพระราชทานของขวัญที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีกเวลา ๑
จึงเป็นเสร็จการพิธี

การพระราชพิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามเช่นนั้น ถ้า
ทำเต็มคำราทำพร้อมกับพิธีลงสระ ได้ทำเต็มคำว่าเป็นครั้งแรกในกรุงรัตน
โกสินทร์นี้ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๕๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ

(๑) เครื่องยศและเครื่องทรงที่กล่าวตอนนั้นคัดจากเทศนาบรรพทิศา
นมัสันธรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถ่ายกับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าน้องยาเธอ

เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๐๗ พระชนมายุ ๑๒ พรรษา

แต่ย้ายไปขวา

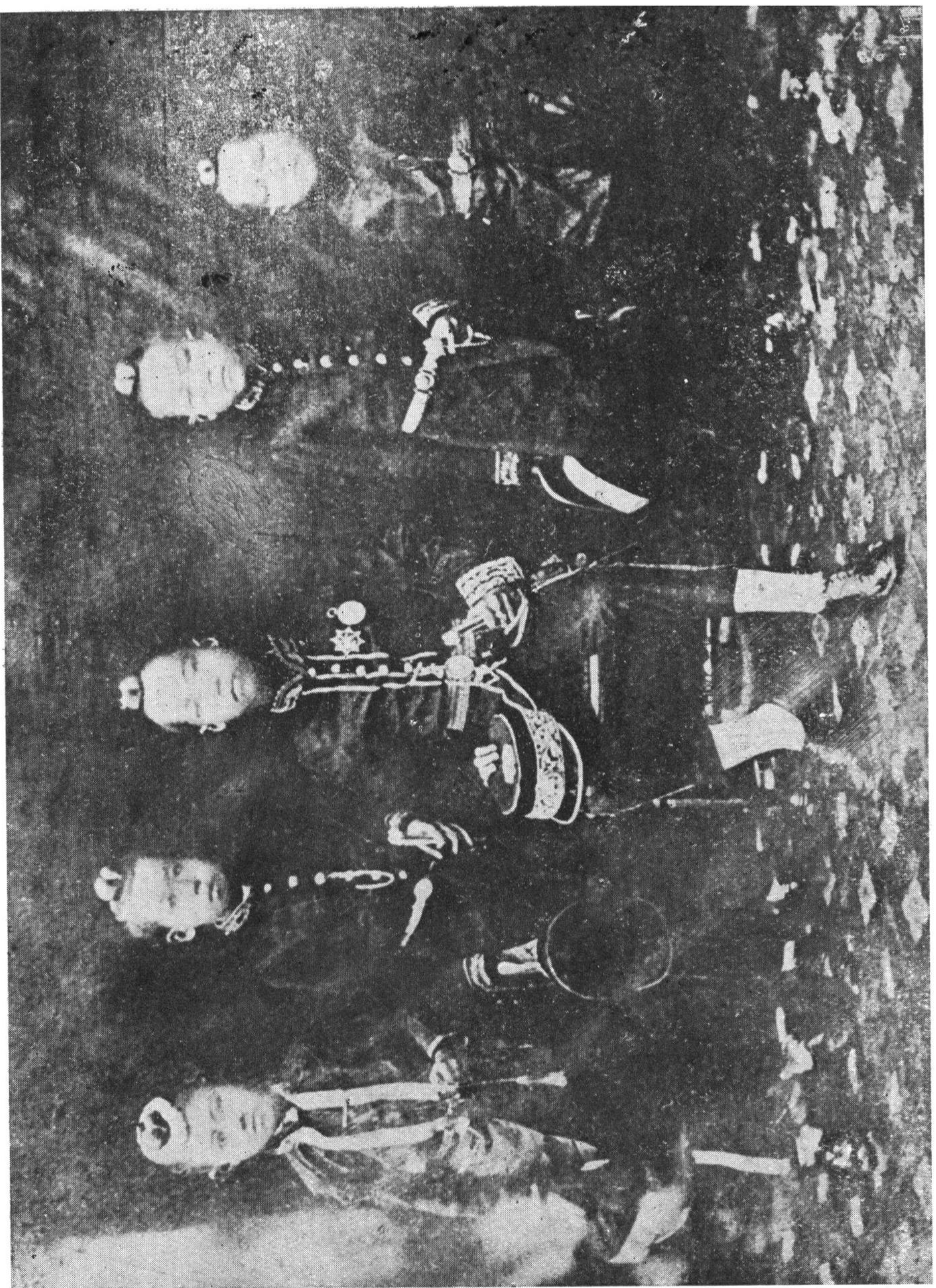
กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

กรมพระนเรศวรฤทธิ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระชนมายุถึงกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเฉลิม
พระนาม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชดำริว่า
การพิธีใหญ่สำหรับราชประเพณีที่เคยทำสืบมาแต่โบราณ สำหรับตำรา
ศูนย์หายไปแล้วเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก เมื่อในรัชกาลที่ ๑
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดให้สืบหาตำหรับ
ตำราเดิมและสอบถามผู้รู้แบบแผนการพระราชพิธีครั้งกรุงเก่า ทรงตั้ง
แบบแผนราชประเพณี ตลอดจนพระราชกำหนดกฎหมายให้กลับมีขึ้น
อย่างเดิม ส่วนการพิธีใหญ่ได้ทำให้ปรากฏเป็นแบบแล้วแต่ในรัชกาลที่ ๑
บางอย่าง เป็นต้นว่าพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้ทำเต็มตำราเมื่อปีมะเส็ง
พ. ศ. ๒๓๒๘ พิธีอุปราชาภิเษกได้ทำเต็มตำราเมื่อปีชวด พ. ศ. ๒๓๔๘
ครั้งพระองค์ทรงรับอุปราชาภิเษก พิธีโสกันต์เจ้าฟ้าได้ทำเต็มตำราเมื่อ
ปีมะโรง พ. ศ. ๒๓๕๑ ครั้งโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี แต่พิธีลงสระ
เฉลิมพระนามเจ้าฟ้า เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ยังหาได้ทำไม่ มีพระราชประสงค์
จะให้ปรากฏแบบอย่างไว้สำหรับพระนคร จึงโปรดให้ทำพิธีลงสระ
เฉลิมพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีวอกพ.ศ. ๒๓๕๕
ได้ทำเต็มตำรามาครั้งเดียวเท่านั้น ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระชนมายุครบกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม ก็ไม่ได้
ทำพิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏอีก ตลอดทั้งรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓
เว้นแต่เมื่อตั้งกรม ข้างเจ้าฉันทนรินทร์จะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัวไม่ได้ลงตรงเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ครั้นจึงมิได้ทำพิธีลงตรงเนื่องใน
พิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม

ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๐๔ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้า
ลูกเธอชายหญิงอีกหลายพระองค์ พระชันษาสมควรจะทรงเล่าเรียนความ
รู้ชั้นสูงขึ้นไปได้ ทรงพระราชดำริเห็นแน่ในพระราชหฤทัยว่าความรู้ภาษาฝรั่ง
จะเป็นวิชาจำเป็นสำหรับใช้ในราชการต่อไปภายหน้า แต่ยังมีใครมีใคร
เอาใจใส่ให้ลูกหลานเล่าเรียน จึงมีรับสั่งให้สืบหาครูฝรั่งที่เมืองสิงคโปร์
ได้หญิงอังกฤษชาวคนาคคนหนึ่ง ชื่อนางลิโอโนเวนซ์ เป็นครูสอน
ลูกผู้ใดอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ รับจะเข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอ
จึงโปรดให้ว่าจ้างเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อปีจอ พ. ศ. ๒๔๐๕ โปรด
ให้นางลิโอโนเวนซ์เข้ามาสอนที่พระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง^(๑)
สอนเฉพาะเวลาก่อนเจ้านายเสด็จขึ้นเส้า ฯ และเวลาว่างการตามเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มเรียนภาษาอังกฤษในสำนัก
นางลิโอโนเวนซ์และเรียนอยู่จนทรงผนวชเป็นสามเณร^(๒) ครั้นเมื่อเสด็จ
ออกไปอยู่ฝ่ายหน้าแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด

(๑) พระที่นั่งองค์นี้ชำรุดรื้อเสียมานานแล้ว อยู่ตรงที่สวนศิवादัย

(๒) ลูกชายของนางลิโอโนเวนซ์ชื่อหุยเข้ามาหา มารดาเมื่อเป็นเด็ก
ถึงรัชกาลที่ ๕ เข้ามาทูลว่าไม่ชอบสึกได้เป็นนายห้าง หุย คี ลิโอโนเวนซ์

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าฉายใกล้กับงานโสกันต์
ในปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชันษา ๑๓ พรรษา

ให้หมอจันตเดอเมริกัณมาเป็นครู
จนสิ้นรัชกาลที่ ๔

ทรงศึกษาภาษาอังกฤษต่อมา^(๑)

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชันษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกำหนดโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้จัดการพระราชพิธี มีเขาไกรลาศและกระบวนแห่เต็มตามตำราอย่างโสกันต์เจ้าฟ้า พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งต้น ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แห่เสด็จมาสดับพระพุทธมนต์ ๓ วัน ถึงวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ เวลาเช้าโสกันต์แล้วโปรดให้ทรงพระมาดาเพชรน้อยครองต้น และพระราชยานไปยังที่สดงณสระอโนดาต ที่เขาไกรลาศ เสด็จสดงทรงเครื่องแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกจูงพระกรชนเขาไกรลาศ สัมมตตามพิธีของพราหมณ์ว่าชนไปเฝ้าพระอิศวร แต่รัชกาลก่อนเคยโปรดให้พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ทรงทำพิธีเป็นพระอิศวร แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสัมมตเป็นพระอิศวรเอง ครั้นโสกันต์แล้วเวลาบ่าย แห่ไปสมโภชที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีกสามวัน ในการแห่สมโภชนั้น

(๑) ตอนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับนายแปดเตอดันต่อมาอีก ทรงเวลาดำเมื่อเสด็จราชการประจำวัน แต่ทรงอยู่ไม่ได้เท่าใด เพราะไม่มีเวลาว่าง ที่พระองค์ทรงทราบภาษาอังกฤษดี ๆ ใด ๆ ที่เรียนในเมืองนี้ได้ เป็นด้วยทรงพระอุสาหะศึกษาโดยดำพึงพระองค์ต่อมา.

โปรดให้ทรงพระที่นั่งพุทไธศวรรย์มณฑลของเงิน แห่เหมือนกระบวณ
เล่ดีพยุหยาตรา

การได้กัณฑ์ใหญ่มีเขาไกรลาสเคยมีมาในกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้งที่ ๑
เมื่อได้กัณฑ์เจ้าฟ้าคุณทศทิพยวดีในรัชกาลที่ ๑ ครั้งที่ ๒ เมื่อได้กัณฑ์พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๒ ครั้งที่ ๓ ทำเมื่อได้กัณฑ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓ ไม่
ได้ทำเลย ครั้นจึงเป็นครั้งที่ ๔

ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวรวรรณโรค
ภายในเรือวังมาหลายปี พระอาการทรุดหนักลงเมื่อจวนงานได้กัณฑ์คราวนี้
แต่แรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริจะรอ
งานพระราชพิธีได้กัณฑ์ แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทูลขอ
ให้ทำงานไว้ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหลานเธอ
ซึ่งพระองค์ทรงพระเมตตามาก^(๑) กราบทูลว่าถ้างานได้กัณฑ์ไว้ พระองค์

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยมีพระราชดำริได้
ว่าครั้งหนึ่งเล่ดีขึ้นไปเฝ้าในเวลาเมื่อประชวรอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว ยกพระหัตถ์ทูลที่พระเคียรตรัสว่า “เจ้าใหญ่นี้แหละจะ
เป็นที่พึ่งของญาติต่อไปได้” ในล้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเอง เมื่อต่อมาจนในรัชกาลที่ ๕ ก็ยังทรงเคารพนับถือใน
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก มีความประหลาดข้อหนึ่ง
ข้าพเจ้าได้ยินพวกวังหน้าวังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จน
ถูกเขมมกักตัวกันว่า พระกิริยาอัธยาศัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเครื่องต้นในงานโสกันต์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘

พระชันษา ๑๓ พรรษา

จะมีได้มีโอกาสดมโภช ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงโปรดให้คงมีงานโสกันต์ตามกำหนดฤกษ์ เมื่อถึงวันงาน พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ลงมากราบทูล ว่าจะเสด็จลงมาจรด
พระกรรไกรประทานเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบ
อยู่ว่าพระอาการเพียบคงเสด็จมาไม่ได้ แต่ก็ต้องดำรงสั่งให้ทอดที่ราช
อาสน์เตรียมไว้ ด้วยเกรงพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว พอเสด็จงานถึงวันลดยพระเกศา เมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่
แรม ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สวรรคต.

ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต เป็นเหตุสำคัญ
ในเรื่องพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
ก่อนเสวยราชย์ ด้วยก่อนนั้นมา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จอยู่ในฐานเป็นรัชทายาท ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวสวรรคตลง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คงเสด็จขึ้น
ครองแผ่นดินโดยไม่มีปัญหา แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ได้ทรงเตรียมการไว้อย่างนั้นโดยไม่ทรงประมาท การที่โปรดให้สร้าง
พระราชวังนันทอุทยาน ก็ด้วยทรงพระราชปรารภว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงครองราชสมบัติ ถ้าพระราชโอรสธิดาของพระ

เกล้าเจ้าอยู่หัวคล้ายกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าเคย
นำความชอบชนกราบบังคมทูล ฯ มีพระราชดำรัสว่าไม่ใช่แต่พวกวังหน้า
ถึงทูตกระหม่อมก็เคยรับสั่งว่า “พอใหญ่นี้อย่างไรดูท่าทางไปเหมือนท่านที่
บน ” ดังนี้

องค์คงประทับอยู่ที่ในพระบรมมหาราชวังบางที่จะกีดขวาง จึงทรงกะแผน
 ฝังพระราชวังนั้นที่อุทยานให้สร้างตึกเป็นพระที่นั่งหมู่หนึ่งต่างหาก หมาย
 จะพระราชทานให้เป็นที่พักประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กับสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าทิพยเกศยาเธอ และพื้นที่ต่อออกไปในเขตคั่นนั้นที่อุทยาน
 โปรดให้สร้างตำหนักข้างในอีกหลายหมู่ หมู่หนึ่งหมายจะพระราชทาน
 ให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าจอมมารดาคนหนึ่งเตรียม
 ไว้ดังนี้ การสำรวจวัดของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนฐานะ
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาอยู่ในรัชทายาท ด้วย
 เป็นสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เพราะฉะนั้นบรรดาการที่พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเตรียมไว้แต่เดิม ต้อง
 เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นหมด เมื่อพิจารณาเหตุตามทางพระราชปฏิบัติของ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งปรากฏในสมัยต่อมา ดูเหมือน
 ครั้นนั้นความที่ทรงยินดี อันย่อมบังเกิดโดยธรรมดา ด้วยสมเด็จพระ
 พระปิยราชโอรสจะเป็นรัชทายาทนั้นจะได้เปรียบพระปรีชาที่เกื้อหนุน
 เพราะเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ แต่
 ล้วนพระองค์เองพระชันษากว่า ๖๐ ปี เข้าเขตศตทรงพระชราแล้ว เห็น
 จะได้ทรงตรัสรองและทรงพระราชดำริเป็นยุติมาแต่แรก ว่าถ้าพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงรับรัชทายาทได้โดยมั่นคง จึงจะ
 ทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชทาน ถ้าหากจะไม่ทรงสามารถปกครอง
 แผ่นดินได้มั่นคงไซ้ อย่าเพื่อให้ทรงครองราชสมบัติจะดีกว่า แต่ในเวลา
 นั้นยังไม่จำเป็นจะต้องประกาศสถาปนาตำแหน่งรัชทายาท จึงเป็นแต่ทรง
 เตรียมการต่อมาโดยลำดับ

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้ฉายเมื่อก่อนทรงผนวชสามเณรในปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๕
พระชันษา ๑๔ พรรษา

84631

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สมุดวิถ ๔๖ พระโขนง กรุงเทพมหานคร

โทร. ๓๑๒๑๕๗๓. ๓๑๒๑๕๐๓

๒๑

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๙ เป็นกำหนดซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดการตามแบบเจ้าฟ้าทรงผนวช
เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็นสามเณรในรัชกาลที่ ๒ คือเมื่อวัน
พุธเดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ทำพระราชพิธีสมโภชที่พระที่นั่งอนันตสมาคม และ
ทรงตั้งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับหน้าบายศรีนั้นให้
ทำเพดานระบายดอกไม้งดงามเส้าตั้ง ๕ เส้า ตั้งเครื่องยศ ๒ ข้าง และให้
เชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์ไปประดิษฐานบนพระที่นั่งเศวตฉัตรเป็นลั่นทมพิเศษ
ด้วย รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีเดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ โปรดให้แต่งพระองค์ทรง
เครื่องต้นอย่างขัตติยราชกุมาร ทรงพระชฎาห้ายอด ทรงพระยานมาศ
จากพระที่นั่งอนันตสมาคมออกประตูเทวาพิทักษ์ ให้ไปทางถนนเจริญกรุง
ถนนเฟื่องนคร เลี้ยวกลับทางถนนบำรุงเมือง เข้าประตูวัดดิโสภา
ประทับพลับพลาเปิดเครื่องหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผดุงเครื่อง
ทรงและทรงโปรยทานแล้ว ทรงพระเสด็จงงผูกห้าม ๔ คน เข้าไป
จนถึงกำแพงแก้ว แล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจุพระ
กรเข้าในพระอุโบสถ ทรงสักการบูชาพระมหามณีนรัตนปฏิมากรแก้วมรกต
แล้ว ทรงบรรพชาตามพระวินัยบัญญัติต่อคณะสงฆ์ ๓๐ รูป มีพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิรัชสุนทรพิทักษ์ (๑) เป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงแสดง

(๑) ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระปวเรศวริยาลงกรณ์ แล้วต่อมาโปรดถวายมหาสมณุตมาภิเษก
เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ฯ

ทรงรับพระสรณาคมนั้นและรับคิด และเริ่มรับนิสต์ดยเป็นครั้งแรกที่จะมีในการ
บรรพชาตามเนร อนึ่งโปรดให้ยกเพดานระบายนอกไม้ดัดเมื่อส้มโกลนั้น
มาตั้งถวายสงฆ์ในที่ทรงบรรพชาด้วย ครั้นทรงผนวชแล้วโปรดให้ส้มเต๋จ
พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอแต่งพระองค์อย่างราชกุมาร ทรงรำ
กระบี่ กระบอง ง้าว ดาพล่องมือ เป็นคู่ ๆ กัน เป็นการส้มโกลที่
หน้าพระอุโบสถ เจ้านายซึ่งทรงกระบี่กระบองครั้งนั้น คือ

คู่ที่ ๑ รำกระบี่	{	เจ้าฟ้าจตุรนต์รศมี
(ส้มเต๋จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์)
พระองค์เจ้ากมลดาสนเดอดรร
(กรมหมื่นราชศักดิ์ดิศโลธร)
คู่ที่ ๒ รำกระบอง	{	พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล
(กรมหลวงพิชิตปรีชากร)
พระองค์เจ้าทวัญวดีดาภ
(กรมหมื่นภูเรศวรราชรังศัทธิ)
คู่ที่ ๓ รำง้าว	{	พระองค์เจ้าสุทธวัธดี
(กรมหลวงอดิศรอุดมเดช)
พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่
(กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม)
คู่ที่ ๔ รำดาพล่องมือ	{	พระองค์เจ้าอนุภากรรณอนันตวรชัย
พระองค์เจ้าชุมพลรัศมีโกล
(กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์)

แล้วเสด็จประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามคั่นหนึ่ง ด้วย
 เย็นวันนั้นมีการฉลอง พระสงฆ์ ๓๐ รูปที่นั่งหัตถบาตรสวดมนต์ที่ในพระ
 อุโบสถ รุ่งขึ้นวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ เสด็จพระเสด็จทรงรถพระที่
 นั่งกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ มีกระบวนให้ไปส่งณวัดบวรนิเวศ โปรด
 ให้เสด็จประทับอยู่ที่พระที่นั่งหย้า ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เคยเสด็จประทับอยู่เมื่อครั้งทรงผนวช ทรงรับโอวาทและเล่าเรียนพระ
 ธรรมวินัยในสำนักกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทร ต่อมา และโปรดให้
 หลวงราชาภิรมย์ (ชู ซึ่งภายหลังได้เป็นพระมหาราชครูมหิธร) เป็นพระ
 อาจารย์ หัตถ์ทำนองเทศน์มหาชาติกัณฑ์จักรพรรพ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่โดยเฉพาะ ครั้นเดือน ๓๑
 โปรดให้พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศทำกระຈาดใหญ่บูชา
 กัณฑ์เทศน์ เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็นสามเณรถวายเทศน์
 กัณฑ์มัทรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเสด็จ
 ดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร เสด็จไป
 เทศน์ที่วังและทรงทำกระຈาดใหญ่ถวายบูชากัณฑ์เทศน์^(๑) กระຈาดที่กรม

(๑) ฐานะของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ เหมือนพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒ อย่าง คือเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่อย่าง ๑
 ได้ทรงบัญชาการกรมพระคลังมหาสมบัติ (มาตั้งแต่กรมหมื่นวิษณุภา
 นิภากรสิ้นพระชนม์) อย่าง ๑ ดังนั้นฐานว่าโปรดให้เป็นผู้ทำกระຈาด
 ใหญ่ด้วยข้อหลังเป็นสำคัญ เพราะได้ทรงว่ากล่าวเงินเจ้าภาษีนายอากร
 อาหาของแปดกประเภทแต่่งกระຈาดได้ง่ายกว่าผู้อื่น.

หมื่นมหาดเล็กวิจิตรวิเศษทำครั้งนั้น ตั้งที่สำนักราชวังหน้าพระที่นั่งสุทไธ
สวรรย์ทำเป็นรูปเรือดำเภาโตเท่าดำเภาจริง ๆ จัดของไทยธรรมอย่าง
สินค้าของต่าง ๆ ซึ่งเอาออกวางขายบนปากเรือดำเภาเมื่อเข้ามาจากเมือง
จีน ส่วนผลไม้และเครื่องอาหารแต่งประดับทำเป็นสัตว์น้ำอยู่ตามลูกคลื่น
รอบดำเภา กระจาดใหญ่ครั้งนั้นเป็นการครึกครื้นใหญ่โตมาก มีเทศน์
มหาชาติที่พระที่นั่งทรงธรรมเมื่อเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

เมื่อออกพรรษาแล้วเสด็จไปบูชาพระปฐมเจดีย์ และครั้งนั้นพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสเล่าความหลังให้ทรง
ทราบ ว่าเมื่อครั้งพระองค์ยังทรงผนวชอยู่นั้น ทรงเลื่อมใสในพระปฐม
เจดีย์ว่าเป็นพระมหาเจดีย์สถานเก่าก่อนพระเจดีย์ทั้งหลายอื่นในประเทศ
สยามนี้ ได้ถวายพระพรทูลแนะนำแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ขอให้ทรงปฏิสังขรณ์ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ไม่ได้เคย
เสด็จไปบูชา) มีพระราชดำรัสว่า พระปฐมเจดีย์อยู่ในป่าเบญจพรรณ
ปฏิสังขรณ์ก็จะมีใครรักษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงได้ทรงปฏิญาณแต่เมื่อครั้งนั้น ว่าถ้าหากพระองค์ทรงมีกำลังสามารถ
จะทำได้เมื่อใด จะทรงปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ให้จงได้ ครั้นเสด็จเถลิง
ถวญราชสมบัติจึงทรงปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ตามที่ได้ทรงปฏิญาณไว้
แต่การยังไม่สำเร็จทรงพระวิตกว่าถ้าหากพระองค์สวรรคตเสียก่อน การ
ก็จะเรื้อรังค้างไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพต่อ
พระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ รับจะสนองพระเดชพระคุณ
ในเรื่องปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ จึงโปรดให้เสด็จออกไปปฏิญาณ

พระองค์ที่พระปฐมเจดีย์เหมือนอย่างพระองค์เองได้เคยปฏิญาณมาแต่
หนหลัง^(๑)

ในปีชาตนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
หัวเมืองฝ่ายเหนือถึงเมืองพิษณุโลก โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยทรงผนวชเป็นสามเณรโดยเสด็จไปในเรือพระที่นั่ง
อรรคราชวรเดชด้วย เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๓๑
แรมค่ำ ๑ ในสมัยนั้นแม่น้ำทางเมืองเหนือยังกว้าง เมื่อข้ามเรือ
พระที่นั่งอรรคราชวรเดช จักรช่าง ๒ ปล่องเป็นเรือไฟขนาดยาว ๓๐ วา
ยังเข้าปากน้ำเกยไชยชนทางด่านเมืองพิศตรเก่าได้ถึงเมืองพิษณุโลก แต่
จากดำนํ้าตลอดด่องทางคลองเรียง ที่เป็นด่านเมืองพิศตรทุกวันนี้ และ
เมื่อเสด็จขึ้นไปนั้นเสด็จประทับทอดพระเนตรวัดโพธิ์ประทับช้างในด่าน
เมืองพิศตรเก่า ซึ่งเป็นวัดของพระเจ้าเสือทรงสร้างไว้แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
กล่าวกันว่าเพราะเสด็จสมภพที่นั่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประพาสวัดโพธิ์ประทับช้าง อาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสามเณรทรงฝึกกาฬาวพัตร จึงมีรับสั่งให้ทรง

(๑) เมื่อมีผู้ศรัทธาพากันขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตบูรณ
ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำแต่สิ่งอื่น แต่องค์พระมหาสถูปปฐมเจดีย์นั้นไม่
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้อื่นปฏิสังขรณ์ มีพระราชดำริว่า
เพราะได้ถวายปฏิญาณไว้ จะต้องทำเองจนสำเร็จ

พระราชยานต่างพระองค์ และโปรดให้ข้าราชการให้นำตามเสด็จเหมือน
กระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ส่วนพระองค์เองนั้นทรงพระราชดำเนินตามไป
โดยดำพังทั้งช้างช้าง และเมื่อเสด็จมโหสถพระพุทธรชินราชณเมืองพิษณุโลก
นั้น โปรดให้ทรงกำกับมหาดเล็กซึ่งเป็นพนักงานกรมหรค์พด้วย (๑) และ

(๑) เหตุที่มหาดเล็กเป็นพนักงานกรมหรค์พมโหสถพระพุทธรชิน
ราชณเมืองพิษณุโลกนั้น เดิมเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ เสด็จจรดงค์ขึ้นไปเมืองเหนือ เมื่อปีมะเส็ง
พ.ศ. ๒๓๗๖ เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ทรงพระปรารภจะมโหสถพระพุทธร
ชินราชตามราชประเพณี ครั้นนั้นเครื่องมหรค์พมีแต่ตัวหนึ่งอยู่ที่วัดพระ
ชินราชคนเดินหามไม้ พวกมหาดเล็กที่โดยเสด็จไปด้วยจึงชวนกันรับเดิน
หนึ่งถวายเป็นการมหรค์พ เมื่อเสด็จขึ้นไปครั้งหลัง พวกข้าหลวงเดิมที่เคย
เดินหนึ่งเมื่อเสด็จครั้งแรก ได้เป็นข้าราชการตามเสด็จไปหลายคน พวกนั้นรับ
อาษาเข้าเดินหนึ่งเหมือนหนหลัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงอนุโมทนา และทรงพระราชดำริว่าเมื่อครั้งแรกพระองค์ทรงผนวช
อยู่ใต้ทรงอำนวยการ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
ทรงผนวช จึงโปรดให้ทรงอำนวยการ ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ เมื่อ
ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๔๔ เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก มีการมโหสถพระพุทธรชิน
ราช ทรงรำลึกถึงความหลังที่กล่าวมา จึงโปรดให้เสด็จพระเจ้าสุทธยาเธอ
เจ้าฟ้าอัยยวรางค์เดชาวสุ กรมขุนนครราชสีมาเป็นผู้อำนวยการมหรค์พ
และให้ข้าราชการกรมมหาดเล็กกรมตำรวจและกรมทหารเรือเดินหนึ่งใน
งานมหรค์พกรมละคน.

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าฉายตอนปลายปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๕

พระชันษา ๑๔ พรรษา

ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชศรัทธาสร้างวิหารพระเหลื่อ (หลังนอก) ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และโปรดให้ทำศิลาจารึกติดไว้ที่วิหารนั้น ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือครั้งนั้น เสด็จกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ต่อมาเพื่อประโยชน์ในการทรงศึกษา จนถึงเดือนยี่ขาดนั้นจึงได้ตามนวช รวมเวลาทรงผนวชอยู่ ๖ เดือน.

ก็ในสมัยเมื่อก่อนทรงผนวชเป็นสามเณรนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่ที่ “พระตำหนักคึก” ข้างในพระบรมมหาราชวัง ถึงเวลาเสด็จออกมาประพาสข้างหน้า ย่อมประทับที่โรงช้างเผือกซึ่งสร้างขึ้นไว้ครั้งรัชกาลที่ ๒ โรงสุดท้ายด้านตะวันออก^(๑) เป็นที่ให้ข้าในกรมและคนอื่น ๆ เฝ้าเห็น ครั้นเมื่อตามนวชจากสามเณร ถึงเวลาจะต้องเสด็จออกมาประทับอยู่ข้างหน้าตามประเพณีพระราชกุมารที่ทรงเจริญวัยก็ในสมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์ ขนทางด้านตะวันออกพระบรมมหาราชวัง และเสด็จไปประทับอยู่ที่นั่นเป็นปกติ มีพระราชประสงค์จะให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ใกล้พระองค์เพื่อจะได้ทรงฝึกหัดราชการได้สะดวก จึงโปรดให้แก้ไขยกคดง่าซึ่งสร้างครั้งรัชกาลที่ ๓ ที่ในสวนกุหลาบแปลงเป็นพระตำหนักที่ประทับ^(๒) แล้วโปรดให้ซื้อที่ดินเจ้าพระยาพดเทพ (หง)

(๑) อยู่ตรงมุมกระดานตะวันออกแห่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท.

(๒) ตำหนักนั้นยังอยู่จนบัดนี้.

เตรียมไว้สำหรับจะสร้างวังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
สมเด็จพระอนุชา ๒ พระองค์ด้วย แต่ยังหาได้สร้างวังไม่ เป็นแต่โปรด
ให้เข้าในกรมไปปลูกเรือนรักษาอยู่^(๑) จนตลอดรัชกาลที่ ๔

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามผนวชมาประทับ
อยู่ที่พระตำหนักถนุกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงฝึกหัดราชการกวตชนชั้น คือ นอกจากที่เสด็จไปเฝ้าแต่ไปตามเสด็จโดย
ปกติ เวลากลางคืนถ้าทรงพระราชวินิจฉัยราชการ หรือทรงประพาศ
พระราชกรณียกิจโดยลำพัง ก็มีรับสั่งให้หาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเข้าไปอยู่ปฏิบัติประจำพระองค์ ให้ทรงฟังพระบรมราโชวาท
และพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณีต่าง ๆ เสมอ เฝ้าอยู่จน
ราวเที่ยงคืนบ้าง บางทีก็ดึกกว่านั้นจึงได้เสด็จกลับออกมายังพระตำหนัก
นอกจากนั้นมักโปรดให้เป็นผู้เชิญกระแด้รับสั่งแจ้งพระราชประสงค์ หรือ
ทรงหาหรือขอราชการไปยังเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เวลาค่ำต้องเสด็จข้าม
ไปบ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้วยเนือง ๆ

ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โปรดให้เลื่อนกรมเจ้านายเนืองในเหตุที่

(๑) ที่แห่งนี้อยู่ริมคลองตลาดฝั่งใต้ปลายถนนอัศวานนท์ต่อถนน
จักรเพ็ชร ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชา
อนุญาตให้ปลัดกรมอ้า ข้างหลวงเดิมซึ่งได้เป็นที่พระอินทรเทพ แล้วเลื่อน
เป็นพระยามหามนตรี และเป็นพระยาพิไชยสงครามเป็นที่สุดท้าย สร้างบ้าน
เรือนอยู่จนตลอดอายุ.

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าฉายตอนต้นปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐
พระชันษา ๑๕ พรรษา

พระมหาอุปราชสวรรคต ตามราชประเพณีเคยมีมา^(๑) แต่รัชกาลที่ ๓
 เจ้านายซึ่งจะโปรดให้เลื่อนกรมครั้งนี้ คือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ามหาดลามา เป็นกรมขุนบำราบปรปักษ์พระองค์ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพกับพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชดีหิวกกรม

(๑) มีเรื่องปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเจ้าพระยาทิพากร
 วงศ์แต่งว่าเมื่อกรมพระราชวังบวรมาหาศกดิพลเดชสวรรคตนั้น ข้าในกรม
 ของเจ้านายต่างกรมหลายพระองค์เข้าใจว่าเจ้านายของตนจะได้เป็นพระมหา
 อุปราชพากันเตรียมตัวจะเป็นขุนนางวังหน้าจนเกิดกตึกคัพทขึ้น พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษามเด็จพระเจ้ายาบรมมหาพิชัยญาติ
 เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีพิพัฒน์ กราบทูลว่าถ้าเช่นนั้นควรโปรดให้เลื่อน
 กรมเจ้านายให้ปรากฏเสียจะได้เป็นแต่เพียงนั้น ข้าในกรมจะได้ไม่มัก
 ใหญ่ไผ่สูง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นชอบ
 ด้วย จึงได้โปรดให้เลื่อนกรมเจ้านาย แต่เมื่อพิจารณาเหตุในเรื่องพระราชพง
 ศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เห็นเมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 สวรรคตในรัชกาลที่ ๑ และเมื่อกรมพระราชวังบวรมาเด้านามุรักษ์สวรรคต
 ในรัชกาลที่ ๒ ก็มีการเลื่อนกรมเจ้านายทั้ง ๒ ครั้ง จึงเห็นว่าที่จริงการเลื่อน
 กรมเจ้านายเมื่อพระมหาอุปราชทิวงคตนั้น เห็นจะเป็นประเพณีมีมาแต่
 แต่ก่อน แต่เมื่ออุปราชเหตุเช่นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวมีขึ้นในรัช
 กาลที่ ๓ เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงถือเป็นแบบอย่างต่อมาทั้งในรัช
 กาลที่ ๔ และที่ ๕

เป็นกรมขุนคองพระนามเดิม และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เสด็จอยู่หัวทรงเลื่อนพระยศเป็นกรมขุนด้วย รวมเป็น ๔ พระองค์ด้วยกัน ครั้น
 นั้นมีพระราชดำรัสว่าพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทก็มีความ
 ชอบสมควรจะได้เลื่อนกรม แต่ตามราชประเพณี พระเจ้าน้อยยาเธอ จะทรง
 กรมได้เพียงชั้นกรมหลวงเป็นสูงสุด จึงมิได้ โปรดให้เลื่อนกรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิทด้วย (๑)

ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนพระนามกรมเป็นกรมขุน
 ฟินิตประชานาถ ด้วยทรงพระราชดำริว่า กรมมเหศวรศิววิลาศ กรม
 วิษณุนาถนิภาธรพระชั้นชาไม่ยั่งยืนจะเป็นด้วยพระนามพ้องกับนามพระเป็น
 เจ้าในไสยศาสตร์ จึงทรงเปลี่ยนพระนามกรม พิฆเนศวรสุรสังกาศ นั้นเลย

เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงให้เลื่อนกรม
 เจ้านายครั้งนั้น เสด็จประทับที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เมื่อทรงสั่งแล้วมีพระราชดำรัสให้หาเจ้านายทั้ง ๔ พระองค์นั้นเข้าไปเฝ้าณที่
 ระโหฐานตรงหน้าพระแล้ว มีพระราชดำรัสว่าจะให้ปฏิญาณณะเพาะพระ
 พักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากร ว่าเจ้านายซึ่งจะเป็นกรมขุน ๔ องค์นี้ ถ้า
 ใครได้ครองราชสมบัติต่อไปไม่ทรงรังเกียจเลย เจ้านายทั้ง ๓ พระองค์ต่าง

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อจะโปรดให้เลื่อนกรมสมเด็จพระเจ้าน้อย
 ยาเธอทั้ง ๒ พระองค์เป็นกรมพระ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวมีพระราชดำรัสว่าทรงเทียบตามอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกทรงเลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงอนุรักษ์
 เทเวศร์ เป็นกรมพระราชวังหลัง.

กราบทูลถวายปฏิญาณ ว่ามิได้ทรงคิดมักใหญ่ใฝ่สูง ตั้งพระหฤทัยแต่
จะสนองพระเดชพระคุณช่วยทำนุบำรุงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
สมบัติสืบไป^(๑)

การพิธีตั้งกรมและเลื่อนกรมเจ้านายแต่ก่อนมาทำ ที่วังของเจ้านาย
เป็นแต่ต้องเสด็จเข้าไปรับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่ในพระราชวัง ถึง
รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทาน
พระสุพรรณบัฏที่วังเจ้านาย การเลื่อนกรมครั้งนี้โปรดให้พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำพิธีที่พระตำหนักถนุกุหลาบ พระสงฆ์
สวดพระปริตวันเสาร์เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ รุ่งขึ้นวันอาทิตย์เดือน ๔
ขึ้น ๗ ค่ำเป็นวันพระฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
ไปยังพระตำหนักถนุกุหลาบ พระราชทานน้ำสรงมุรธาภิเษกแล้วอาดักษณ
อ่านประกาศเลื่อนกรม มีคำประกาศดังนี้

ศุภมัตถุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตกาลล่วงแล้ว ๒๔๓๐ พรรษา
จุลศักราช ๑๒๒๙ บัณฑิตยบันกาล สดสังวัจจรมคุณมาศกาพนักษ์ สัตมัตถิ
รวิวาร บริเนทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ๑ ๓ ๑ พระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่
เมื่อเวลาประสูติใหม่ ท่านเสนาบดีทั้งปวงได้พร้อมกันกราบทูลขอยกย่อง
ให้เป็นพระเจ้าตากสินมหาราชเจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณี
ไว้ไม่ให้เสื่อมศรัทธา เพราะฉะนั้นเมื่อประจักษ์ตรัสรู้ก็ได้พระราชทาน

(๑) เรื่องทรงปฏิญาณที่กล่าวตรงนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่าพระราชทาน

พระสุพรรณบัฏจารึกเฉลิมพระนามสัณญา ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้า
 จุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงศ์
 บริพัตร ศิริวัฒนราชวโรรส ดังนี้ และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มีพระนาม
 กรมว่า เจ้าฟ้ากรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ ได้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตาม
 พระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเจ้าฟ้า บดินทร์สมเด็จพระเจ้า
 ตากสินมหาราช เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ ศิริวัฒนราชวโรรสนั้น ทรงพระ
 เจริญวิวัฒนาการขึ้นได้ราชการต่าง ๆ หลายอย่าง พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริพร้อมกับดำริความคิดพระราช
 วงศ์านวงศ์ และท่านเสนาบดีเห็นพร้อมกัน ให้เลื่อนพระนามกรม เป็น
 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้ากรมขุนสุทธสาโรจน์ราชธิดา
 ราชโอรสกรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ ได้เลื่อนพระนามกรม
 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ
 บุรุษยรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตร ศิริวัฒนราชวโรรส ซึ่งแต่ก่อน
 ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าฟ้ากรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศนั้น ให้เลื่อน
 ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้ากรมขุนพิริยดิศประชาภักดี
 ศักดินา ๕๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเจ้าฟ้า
 ต่างกรม

ขออาราธนาเทพยดาผู้มีเมตตาจิตอันประเสริฐ ซึ่งสถิตดำรงอยู่
 ในภูมิพิภพอากาศกายจันทรนิมานทั่วทุกแห่งเหล่าเป็นอาทิ คือเทพย
 อันทรงนามสยามเทวาธิราช ซึ่งเป็นอธิบดีได้บริรักษ์บำรุงกรุงเทพมหานคร
 อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยานี และเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษานพปดลมหา

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าฉายเมื่อปลายปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐

พระชันษา ๑๕ พรรษา

เศวตฉัตร ศิริรัตนราชดิวิชัย และเทพยอันรักษารัตนบัลลังก์ พระที่นั่ง
บรมราชอาสน์ใหญ่ในพระราชนิเวศน์บรมมหาราชวังทุกตำบล ทั้งเทพย
เจ้าน้อย ๆ ผู้มีกษัตริย์ภาพมเหษิตฤทธิศักดิ์สิทธิ์ สิ่งสถิตในภูมิดำเนินแนว
พฤษภรรพตาคาศ์พิมาน ทุกสถานทั่วพระราชอาณาจักร บรรดาซึ่งมี
ไมตรีจิตต์ได้ตั้งบริรักษ์พระบรมราชวงศ์นี้ ตีบมาจนกาลบัดนี้ จึงได้
ทำนุบำรุงรักษาดมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นี้ ให้ทรงพระเจริญ
ทฤชชนมายุ พรรณสุขพลปฏิภาณ ศิริสวัสดิพิพัฒนามงคล เกียรติยศ
อิสสรียยศศักดิ์เดชานุภาพทุกประการ

ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ โดยสมควรแก่ความเป็นในพระราช
ตระกูลอันสูงศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์นี้ ขอให้พระเกียรติคุณอดุลยยศ
ปรากฏไปสิ้นกาลนาน เทอญ ฯ

อนึ่งเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้มีพระอิสสรียยศเป็นเจ้าฟ้าต่าง
กรม พระองค์หนึ่งแล้วดังนี้

ให้ทรงตั้งเจ้ากรมเป็น ขุนพิณตประชาบาล ถ้อยศักดิ์นา ๘๐๐

ให้ทรงตั้งปลัดกรมเป็น หมื่นวรราชบุตรรักษ์ ถ้อยศักดิ์นา ๖๐๐

ให้ทรงตั้งสมุห้บาญชีเป็น หมื่นอนุรักษพลสังขยา ถ้อยศักดิ์นา ๓๐๐

ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นายนั้น ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดย
ผาสุกสวัสดิทุกประการ เทอญ ฯ

เมื่อเดือนกรกฎาคมแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
ให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับตำแหน่งมีหน้าที่ใน

ราชการแผ่นดินต่อมา คือทรงบัญชาการกรมมหาดเล็ก เหมือนอย่าง
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ โปรดให้พระองค์เองเมื่อ ยังเป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ทรงบัญชาการกรม ๑ ทรงบัญชาการกรม
ทหารบกวังหน้า ซึ่งมาล้มทบรับราชการวังหลวงตามประเพณี ตั้งแต่
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต^(๑) กรม ๑ และแต่ก่อน
ได้ โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศทรงบัญชาการ
กรมล้อมพระราชวัง กับกรมพระคลังมหาสมบัติ ครั้นกรมหมื่นมเหศวร
ศิววิลาศสิ้นพระชนม์ โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงบัญชาการ ๒ กรมนี้ด้วย

อนึ่งเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๙ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรดให้ตั้งมื่อสร้างพระราชวังสนามจันทร์ขึ้นที่ใกล้พระบรมมหา
ราชวังทางด้านตะวันออกอีกแห่งหนึ่ง ด้วยตั้งพระราชหฤทัยว่า เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสมบุรณ์พระชันษา พอเสร็จกิจ
ทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะแล้ว จะทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชทาน ล้วน
พระองค์เองนั้นจะเสด็จออกเป็น “พระเจ้าหลวง”^(๒) และออกไป
ประทับอยู่ที่พระราชวังสนามจันทร์ ทรงช่วยแนะนำกำกับราชการต่อไป

(๑) ทหารบกวังหน้ามีจำนวนประมาณ ๒๐๐ คน ล้วนทหารเรือ
เรือรบวังหน้านั้น โปรดให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญทรงบัญชาการ

(๒) ทรงกำหนดว่า “พระพุทธเจ้าหลวง” ให้ ใช้นี้เมื่อเสด็จสวรรคต
แล้ว แต่ในเวลาเมื่อเสด็จละราชสมบัติแล้วยังดำรงพระชนม์อยู่ให้ ใช้นี้ว่า
“พระเจ้าหลวง” ดังนี้

จนตลอดพระชนมายุ แต่กระแด้พระราชดำริข้อนี้หาได้ทรงเปิดเผยไม่ ถึง
 กระนั้นก็ทราบกันอยู่ในบรรดาผู้ ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย แต่มาถึงสมัยนี้
 การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเป็นรัชทายาท ย่อมเป็น
 ที่เข้าใจและเป็นความนิยมของคนทั้งหลายทั่วไป ตลอดจนชาวต่างประเทศ
 เป็นแต่มีบางคนคิดวิตก ด้วยเห็นว่าเจ้าพระยาศรัद्धิวงค์มีอำนาจมาก
 ยิ่งกว่าใคร ๆ ในแผ่นดิน เว้นแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระองค์เดียว เกรงว่าจะไม่ซื่อตรงต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ความวิตกเช่นว่ามานี้ มีเรื่องจะยกมาแสดงพอเป็นอุทาหรณ์ (๑)
 ดังในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติอยู่นั้น
 วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปเยี่ยม พระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่าใครจะกราบบังคมทูล
 ความลับเรื่องหนึ่ง แล้วทรงขับบรรดาผู้ ที่เฝ้าเห็นอยู่ในที่นั้นให้ลง
 มาเสด็จจากพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ให้อยู่แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้เชิญพระ แล่งของสมเด็จพระ บรมชนกนาถพระองค์ ๑
 กับกลีบจอมมารดา ซึ่งเป็นผู้พยาบาล และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย
 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกคน ๑ เมื่อเป็นที่ระโหฐาน
 แล้ว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบบังคมทูลว่า พระองค์
 ก็จะไม่ดำรงพระชนม์อยู่ไปได้ ก็วันแล้ว จะขอถวายปฏิญาณว่า การที่ได้
 ทรงสละสมกำลังทหารและเครื่องศาสตราวุธยุทโธปกรณ์ไว้เป็นอันมากนั้น จะ

(๑) เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ มีพระราช
 ดำรัสเล่าให้ทราบ.

คิดร้ายต่อไต่ฝาดของชุดีพระบาทอย่างหนึ่งอย่างใดไม่มีเลย แต่ไม่ไว้วางใจ
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เกรงว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จสวรรคตลงเมื่อใด เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะกำเริบขึ้น จึงได้เตรียม
กำลังไว้ป้องกันพระองค์ เมื่อพระองค์สวรรคตแล้วขอให้พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระงับต่อไปให้จงดี ดังนี้ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็พระราชทานปฎิญาณว่า มิได้เคยทรงระแวง
สงสัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าจะทรงคิดร้ายต่อพระองค์
แต่เรื่องเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นหาได้มีพระราชดำรัสตอบประการใดไม่ นอก
จากเรื่องยังมีข้าราชการในพระราชสำนักหลายคน ซึ่งไม่ไว้วางใจเจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์ คิดเข้ากันเป็นพวก นัยว่าเพื่อจะป้องกันพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^(๑) แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่
ทรงสงสัยใคร่พวกรู้ อันความที่เกิดขึ้นนี้ ไม่ไว้วางใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ครั้งนั้น
แม้ชาวต่างประเทศก็ทราบ เซอร์แฮร์รีออกเจ้าเมืองสิงคโปร์เข้ามาเฝ้า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จไปทอดพระเนตรสุริย
อุปราสาทที่ตำบลหว้ากอ ได้มารู้จักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว และทราบความเรื่องที่จะทรงรับรัชทายาท กล่าวไว้ในจดหมาย
เหตุ^(๒) ดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระชนมพรรษา ๑๕ ปี เป็นที่เข้าใจ
กันอยู่ว่า เจ้าฟ้าพระองค์นี้จะเป็นรัชทายาทสืบพระวงศ์ เพราะในเวลานั้นไม่มี

(๑) เรื่องนี้ได้ทราบโดยมีพระราชดำรัสแล้ว

(๒) จดหมายเหตุของเซอร์แฮร์รีออก หอพระสมุดฯ ได้แปลเป็น
ภาษาไทย พิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ คัดมาลงต้นแต่เฉพาะเรื่อง

พระมหาอุปราช แต่ไม่เป็นการแน่ทีเดียวที่เจ้าฟ้าพระองค์นั้นจะได้ราชสมบัติ
 ด้วยตามประเพณีไทย ถึงการรับราชสมบัติ ย่อมสืบต่ออยู่ในพระราชวงศ์
 อันเดียวกัน ราชสมบัติไม่ได้แก่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้า
 แผ่นดินเป็นแน่นอน มีตัวอย่างเช่นครั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน (คือ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีพระราชประสงค์จะให้พระเจ้า
 ดูกเชอได้รับราชสมบัติ^(๑) แต่ตระกูลใหญ่ของผู้สำเร็จราชการทั้ง ๒ (หมาย
 ความว่าพวกสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จเจ้าพระยา
 บรมมหาพิไชยญาติ) ไม่เห็นชอบตามพระราชประสงค์ ไม่ยกพระเจ้าดูกเชอ
 ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนขึ้น พร้อมกับถวายราชสมบัติแก่พระเจ้า
 แผ่นดินพระองค์นี้ (คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ผู้เป็น
 รัชทายาทที่แท้แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ก็ทำได้โดยปราศจาก
 เหตุการณ์ (ดังเหตุ) สมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์พระองค์นั้นฉลาดหลัก
 แหกม ถักคิดโดยพระชนมายุเพียงเท่านั้น พระรูปอยู่ข้างสูง และ
 พระกิริยาอัธยาศัยก็เป็นผู้ใหญ่”

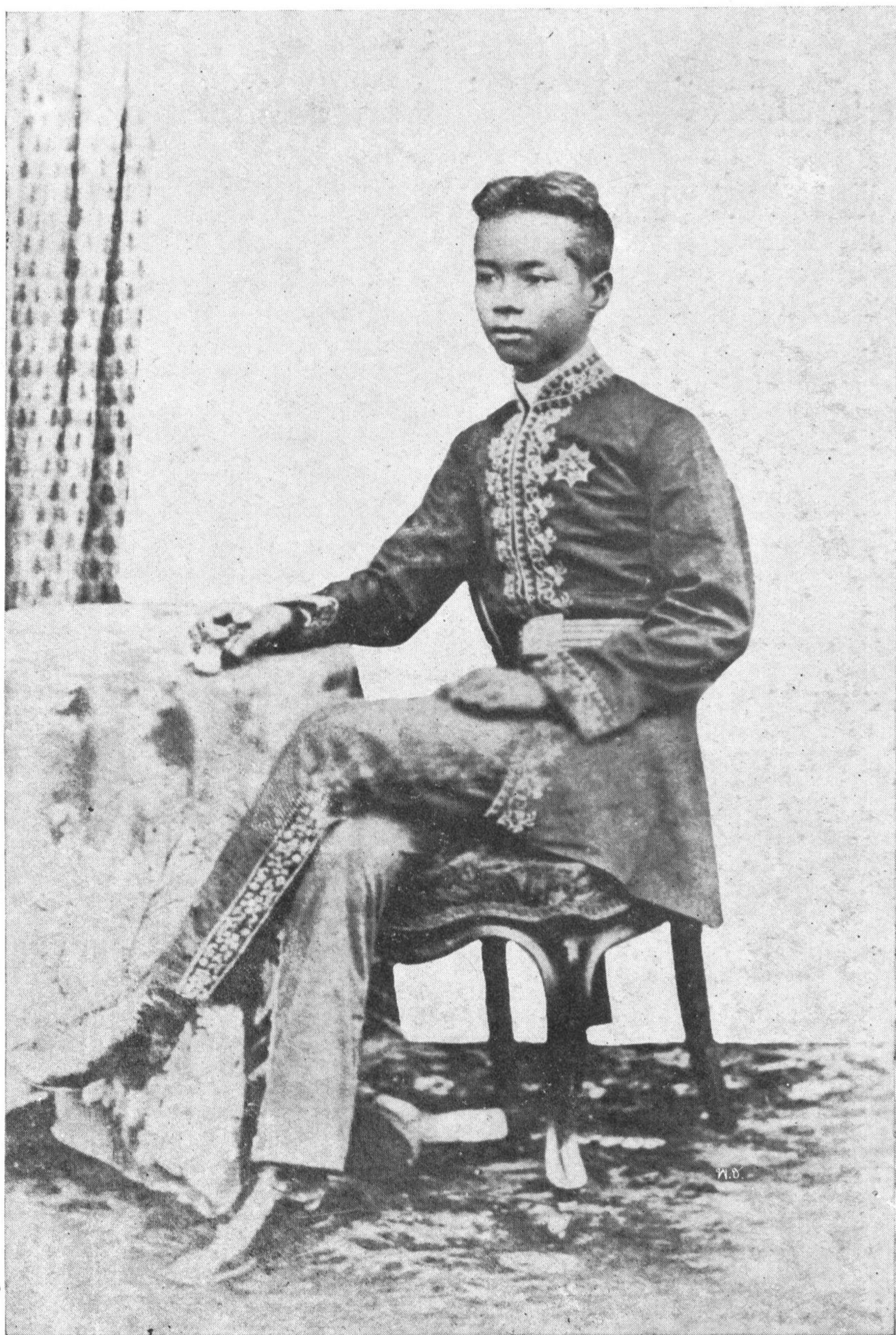
ฝ่ายฝรั่งเฝ้าก็เห็นจะเข้าใจอย่างเดียวกัน พระเจ้าเอมปเรอนไปเถียน
 ที่ ๓ จึงถือเอาเป็นโอกาสที่จะบำรุงทางพระราชไมตรีให้สนิทยิ่งขึ้น ให้สร้าง
 พระแสงกระบี่ชน ๒ องค์ ส่งมาถวายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ พระแสง
 กระบี่องค์ใหญ่จารึกอักษรว่า “ของเอมปเรอฝรั่งเฝ้าถวายพระเจ้าแผ่นดิน
 สยาม” พระแสงกระบี่องค์น้อยจารึกอักษรว่า “ของพระยุพราชกุมาร

(๑.) ขอนฝรั่งเข้าใจผิด.

ฝรั่งเสด็จถวายพระยุพราชกุมารสยาม” ดังน^๕(๑) และต่อมาในปีเถาะนั้น
 เอมปเรอน ไปเยือนที่ ๓ ทรงตั้งให้มองค์เลอแบดกัวต์เป็นราชทูตพิเศษเข้ามา
 แดกเบียดยหนึ่งลือสัญญา ซึ่งพระยาดุรงควิวัฒน์ได้ ไปทำที่นครปารีส
 เมื่อราชทูตเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วบอกกรมท้าว
 จะขอไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนที่ทูตเคยเฝ้า
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่หลัง ก็โปรดให้เฝ้าตามประสงค์
 จึงเกิดปัญหาเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จลงไป
 เยี่ยมตอบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เสด็จลงไป
 ไปด้วยกันกับกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ^(๒) ครั้นเมื่อเสร็จการเยี่ยมตอบแล้ว

(๑) การที่เอมปเรอนไปเยือนประถานพระแสงกระบี่ ก็มีผลคืออยู่บาง
 พั้งเห็นได้ ในคำพระยาดุรงควิวัฒน์กราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏมาในจดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

(๒) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงเอาแบบอย่างครั้งนายพลเรือกิ่งฮอด แม่ทัพเรืออังกฤษเข้ามาเฝ้า
 เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๕ ครั้งนั้นได้ โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวกับกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเสด็จลงไปเยี่ยมตอบ (ข้าพเจ้า
 ดันนิษฐานต่อไปว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คงโปรดให้
 กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นผู้ลงไปเยี่ยมตอบ) แต่ลักษณะการผิดกับครั้ง
 เยี่ยมตอบราชทูตฝรั่งเสด็จ ด้วยเมื่อครั้งก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวพระชันษาได้เพียง ๘ ขวบ ฐานะของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็น

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้ฉายเมื่อตอนต้นปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑

พระชันษา ๑๖ พรรษา

ราชทูตฝรั่งเฝ้ามาพูดกับเสนาบดีว่ามีความเดียดายที่รู้ตัวเร็วไป ไม่มีเวลาพอจะจัดการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สมแก่พระเกียรติยศ ขอเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรเรือรบแต่พระองค์เดียวอีกครั้งหนึ่งพอจะได้มีโอกาสจัดการรับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามประสงค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงไปครั้งหลังเมื่อณวันพุธ เดือนอ้ายขึ้นค่ำ ๓ ราชทูตฝรั่งเฝ้าจัดการรับเสด็จอย่างเต็มยศใหญ่ ชักธงบริวารและให้ทหารชั้นขึ้นประจำเสาเรือรบ แล้วยิงปืนส่งดูตามพระเกียรติยศรัชทายาททุกประการ อาศัยเหตุที่ราชทูตฝรั่งเฝ้าแสดงความเคารพโดยพิเศษครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงพระนามและประทับพระลัญจกร^(๑) ในหนังสือสำคัญสำหรับการแลกเปลี่ยนสัญญาด้วยกันกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนบำราบปรปักษ์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาภูธราภัย.

ตามเรื่องพระราชประวัติที่แสดงมา ฟังเห็นได้ว่าพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญขึ้นตามทางพระราชประสงค์แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นอันดีมา จนไม่มีผู้ใดที่จะคิดเห็นว่าผู้อื่น

อย่างผู้กำกับเยยมตอบ ครึ่งหลังทรงพระเจริญแล้วหาต้องมีผู้กำกับไม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเสด็จไปด้วย คงเป็นด้วยเหตุอื่น

(๑) ดูเหมือนพระลัญจกรรูป พระ (เกี้ยว ยอด) จุลมงกุฏจะคิดขึ้นในคราวนี้ แต่ข้อนี้ข้าพเจ้าไม่แน่ใจ.

จะเป็นรัชทายาท ถึงกระนั้นก็ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็ได้ สันทรงพระปริวิตก เพราะเหตุซึ่งควรทรงพระปริวิตกมีอยู่ คือถ้าหาก
 พระองค์สวรรคตลงก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชน
 ษาดมบูรณ์ ก็จะได้ทรงรับรัชทายาทก็จะต้องมีผู้ขึ้นสำเร็จราชการแผ่นดิน
 แทนพระองค์ การอันนี้ยังมีได้เคยมีแบบอย่างในสมัยกรุงรัตน โกสินทร
 ที่ปรากฏในเรื่องพระราชพงศาวดารครั้งกรุงศรีอยุธยาเคยมีพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงพระเยาว์ต้องมีผู้สำเร็จราชการแทน ๕ ครั้ง พระเจ้าแผ่นดินก็ถูกปลงพระ
 ชนม์บ้างถูกกำจัดจากราชสมบัติบ้าง ไม่เคยอยู่ได้ยั่งยืนเลยสักพระองค์เดียว
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงประมาณต่อเหตุการณ์ ได้
 ทรงพระราชดำริป้องกัน ด้วยพระบรมราโชบายอันสุขุมคัมภีรภาพ
 ด้วยทรงนั้นทรงอยู่เป็นแน่ว่า ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 สวรรคตลงในเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังหย่อนพระ
 ชันษา มีเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณคนเดียวที่ดำรงฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการ
 แผ่นดิน ถ้าให้คนอื่นเป็น หรือท่านไม่ยอมเป็น ก็คงเกิดความลำบาก
 อันจะประมาณผลมิได้ เพราะเหตุจนถึงมีใคร ๆ กราบบังคมทูล ๗ แด่
 ความรังเกียจก็ไม่ทรงนำพา กลับทรงปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ
 ตามตรง ให้ช่วยคิดอ่านรักษาความเป็นอิสระของประเทศในเมื่อเหตุการณ์
 เช่นนั้นหากจะมีขึ้น และได้ทรงได้ถามทราบความคิดของเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ
 อยู่แล้วทุกประการ^(๑) เพราะฉะนั้นเมื่อใกล้จะสวรรคต บางคราวเมื่อพระราช

(๑) ความที่กล่าวตรงนั้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ฤทัยห่วงหวงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นมา . เกิดเคลือบ
 แคลงก็ดำริถามว่ายังได้ดำรงพระชนม์อยู่หรือ . ครั้นทรงทราบว่ายังได้
 อยู่ก็ห่วงต่อไปถึงการที่จะทรงรับรัชทายาทเกรงจะไม่มั่นคงดังมีพระราชดำริ
 แก่พระราชวงศ์และเสนาบดีปรึกษาพร้อมกัน แล้วแต่จะเลือกเจ้านายพระองค์
 ใดให้รับราชสมบัติ เมื่อมาคิดวินิจฉัยว่าเหตุใดจึงโปรดให้เลือกรัช
 ทายาท และมีใต๋ทรงมอบเวนราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เล่าเจ้าอยู่หัว เห็นว่าน่าจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเป็น ๒ ประการคือ
 ประการที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่าความมั่นคงของประเทศสยามสำคัญยิ่งกว่า
 เพียงพระองค์จะได้ความพอพระราชฤทัยเพราะพระราชปิโยรสได้รับรัช
 ทายาท ประการที่ ๒ ถ้าหากให้พระราชวงศ์กับเสนาบดีพร้อมใจกันถวาย
 ราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไซร้ (ซึ่งน่าจะทรง
 เชื่ออย่างใดจะเป็นอย่างนั้นยิ่งกว่าอย่างอื่น) ทั้งพระราชวงศ์และเสนาบดี
 มีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์โดยฉะเพาะ จะได้อำนาจเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบ
 ที่จะต้องช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดย
 เต็มกำลังเพราะได้พร้อมกันเลือกสรรตัวเองดังนี้ และการที่พระราชทานพระ
 บรมราชานุญาตให้เลือกรัชทายาทนั้นประเพณีที่เคยมีมาแต่ก่อน เช่นเมื่อ
 จะขึ้นรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระอาการ
 ประชวรไม่สามารรถจะตรัสสั่งมอบเวนราชสมบัติ พระราชวงศ์กับเสนาบดี
 ก็ได้ปรึกษาพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ครั้น ๑ มาถึงเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรใกล้

จะเสด็จสวรรคต ก็มีพระราชดำรัสสั่งแก่พระราชวงศ์และเสนาบดี ว่า
แล้วแต่จะพร้อมกันถวายแก่พระราชวงศ์พระองค์ใด จึงได้ปรึกษาพร้อม
กันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์^(๑) นับเป็นครั้งที่ ๒ จึงทรง
พระราชดำริเห็นว่าที่โปรดให้เลอกรีชทายาทนั้นไม่เป็นการแปลกประหลาด
หรือฝ่าฝืนราชประเพณีอย่างหนึ่งอย่างใด.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงพระยศเป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอประทับที่พระตำหนักสวนกุหลาบนั้น มีแพเป็นที่

(๑) เหตุที่ถวายราชสมบัติพร้อมกันสองพระองค์ อันไม่เคยมี
เยี่ยงอย่างในพงศาวดาร เจ้าพระยาภาณุวงศ์ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟัง ว่า
เดิมเสนาบดีมีบิดาของท่านคือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อ
ยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ที่สมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้า ได้ปรึกษากัน
จะถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่พระองค์
เดียว ครั้นเมื่อไปกราบทูลให้ทรงทราบ ดำรัสว่าขอให้ถวายพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยอีกพระองค์ ๑ เพราะพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพระชาติาแรงนัก ตามตำราว่าคงจะต้องได้เป็น
พระเจ้าแผ่นดิน ถ้าถวายราชสมบัติแต่พระองค์เดียว เกรงจะเสด็จอยู่ไม่
ไถ่ยั่งยืน ด้วยไม่สามารทนแรงพระชาติาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ไปทูลความแก่พระ
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านไปด้วย ได้ยินกราทูลอธิบายดัง
กล่าวมา.]

เสด็จประพาส^(๑) จอดไว้ที่ข้างใต้ท่าราชวรดิฐหลังหนึ่ง ด้วยในสมัยนั้น
 ในกรุงเทพ ฯ ยังมีถนนใช้รถได้ไม่กี่สาย ที่สโมสรของผู้ดียังอยู่ในแม่น้ำ
 และมักชอบเที่ยวเตร่กันทางเรือตามแบบโบราณ ผู้มีบรรดาศักดิ์จึงมักมี
 แพเป็นที่พักและที่พบปะมิตรสหาย แต่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบในสมัยนั้นก็
 เป็นที่ประชุมของเจ้านายและข้าราชการ คล้ายกับเป็นสโมสรสถานแห่งหนึ่ง
 ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอัชฌาศัยย์โอบอ้อม
 อารีโปรดการสมาคมกับผู้อื่นมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว บรรดาพระเจ้าลูกเธอ
 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประสูติภายหลังสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถด้วยราชย์ ส่วนเคยรักใคร่นับถือและอยู่ในพระโอวาท
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ทรงจำ ความได้ทุก
 พระองค์ พอพ้นเวลาเฝ้าสมเด็จพระบรมชนกนาถต่างก็ติดตามเสด็จไป
 พระตำหนักสวนกุหลาบเฝ้าแห่นเต้นหัวและตามเสด็จประพาสไม่ขาด^(๒) ส่วน
 เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ซึ่งยังไม่ทรงพระชราในสมัยนั้น เช่นสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ

(๑) แพหลังนั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วเรียกว่า “แพ
 ข้างหลวงเดิม” สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์
 ทรงรับไปรักษาไว้ที่หน้าพระราชวังเดิมอยู่ที่นั้นจนสิ้นพระชนม์ ต่อมาภายหลัง
 เมื่อสร้างท่าവാสุกรีแล้ว โปรดให้ถอยไปจอดไว้ที่ท่าวาสุกรี ยังจอด
 อยู่ที่นั้นจนทุกวันนี้

(๒) ตัวข้าพเจ้าอยู่ในชั้นเด็ก เมื่ออายุได้ ๔ ขวบออกไปเฝ้าที่
 สวนกุหลาบครั้งแรก โปรดให้คัดเลือกเด็กฉลาดดีเชี่ยวชาญตามแบบแพชนั้นใน
 เวลานั้นพระราชทานตัวหนึ่ง เคยคิดจะไปสวนกุหลาบเล่นมอ ยังจำได้อยู่

กรมขุนบำราบปรปักษ์เป็นต้น ก็โปรดเสด็จไปที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ด้วยชอบพระอิศยาศัຍกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม่หม่อมเจ้าต่างกรมทั้งชั้นผู้ใหญ่และชั้นที่ยังเยาว์ก็พากันไปเฝ้าไม่ขาด แต่ข้าราชการที่หมั้นไปสวนกุหลาบในสมัยนั้นมักเป็นพวกข้าราชการในพระราชสำนักเป็นส่วนใหญ่

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ขณะพระตำหนักสวนกุหลาบนั้น มีพระจิตากับหม่อมราชวงศ์แฉะพระองค์ ๑ (คือพระองค์เจ้าผ่อง) ประสูติที่วังเดิมของกรมหมื่นมณฑลยาพิทักษ์ (๑) เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานคุณแพ (๒) จิตาเจ้าพระยาสุรวงค์วิวัฒน์ (วอน บุนนาค) เป็นอัครบริจาริกา มีพระจิตา (เมื่อในรัชกาลที่ ๔) พระองค์ ๑ (คือพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลยลักษณ ซึ่งภายหลังทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสุพรรณภาควดี) ประสูติที่พระราชวังนั้นพออุทยาน เมื่อวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๑ แต่ในสมัยนั้นยังทรงดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทั้ง ๒ พระองค์

(๑) ด้วยตามราชประเพณีมีมาแต่โบราณ ถือว่าประสูติในพระราชวังได้แต่พระราชโอรสธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน

(๒) คือเจ้าคุณพระประยุรวงศ์

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ตำบลถนนราชบุรี จังหวัดพระนคร
วันที่ .. พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒